

ВОЛОДИМИР СОСЮРА

**ЗАСУДЖЕНЕ
Й
ЗАБОРОНЕНЕ**

(ВИБРАНЕ З ТВОРІВ)

НЬЮ ЙОРК 1952

ВОЛОДИМИР СОСЮРА

ЗАСУДЖЕНЕ Й ЗАБОРОНЕНЕ
(ВИБРАНЕ З ТВОРІВ)

Зібрав і зредагував

В. І. Гришко

diasporiana.org.ua

НЬЮ ЙОРК 1952

ВІД РЕДАКТОРА

Випускаючи в світ цей збірничок, ми знаємо, що серед української еміграції напевне знайдеться не мало таких, у кого ця поява викличе здивовання, а то й обурення. Мовляв — для чого? Для чого популяризувати большевицького (все таки — большевицького!) поета, що тільки недогодив владі і тимчасово попав у неласку? — загукають з одного боку. Для чого викривати українського (навіть — націоналістичного!) поета й накликати на нього біду від влади, що після цього напевно вже його знищать? — загукають з другого боку.

Першим ми навіть не збираємось тут спеціально відповідати. Вичерпною відповіддю їм є ціла ця книжка, яку ми зокрема і особливо радимо уважно прочитати саме їм. З неї вони довідаються про цілий невідомий їм **український** світ, схований під большевицьким накривалом, але **наш** світ, за який ми мусимо з большевиками боротися, а не зрікатися його для большевиків.

Других же мусимо тут відразу ж заспокоїти. Ніякісінького „викриття” когось, чи чогось у цій книжці нема. Ані однісінького слова — ні Сосюри, ні про Сосюру — нема в цій книжці, що не було б уже давним-давно і пречудово відомо большевикам. Всі твори Сосюри, що вміщені в цьому збірничку, взяті виключно з офіційних советських видань, які є завжди в розпорядженні тих, від кого залежить сьогоднішня доля їх автора. Так само й усі подані тут відомості про Сосюру — виключно легальні і, навіть, широко популярні. За все це Сосюру вже не раз бито і, напевно, ще не раз буде бито. Від того — чи ми мовчатимемо про це, чи кричатимемо, або — чи ці-

кавитимемось цим прилюдно, чи ні — від цього доля Сосюри ні найменше не залежить. І зовсім ні до чого старання декого на еміграції поводити себе тут так „чемно” в відношенні до підсоветських знаменитостей, загрожених гнівом влади, що це буквально нагадує дитячу перелякану чемність підчас громивиці, яку, як відомо, коли вона має перебушувати, ніякою чемністю не відвернеш.

Єдиний наслідок такої „чемности” — це об'єктивна допомога більшовикам у захованні й знищенні тих сторінок українського підсоветського життя, які вони, власне, всіма силами стараються викреслити з пам'яті й свідомості всіх, а також і взагалі з історії.

Останній момент і є тією основною причиною, що спонукала нас узятися до видання цього збірника. Ми знаємо, що всі засуджені й заборонені більшовиками твори українських письменників в СРСР не лише вилучаються з ужитку, а й просто спалюються. Робиться це, правда, не в спосіб урочисто-прилюдних середньовічних (і гітлерівських) спалень, а в спосіб специфічно-більшовицьких таємних спалень при книгосховищах, але масштаби таких спалень просто перевищують всяку фантазію. Коли ж додати до цього ще те, що люди в СРСР самі привчені „для святого спокою” спалювати кожну вилучену владою книжку (бо ж за таку книжку — зовсім певна тюрма), то можна собі тільки уявити, що це значить. Про це красномовно говорить хоча б той факт, що по відході в цій війні більшовиків з України, не вдалося розшукати буквально нічого з забороненої ними літератури, і ми маємо сьогодні тільки реєстри різних „романів-легенд” та інших „творів-марив”, про які знаємо тільки з цитат советських критиків-прокурорів.

Знаючи, що й після численних нагінок на Сосюру всі його вилучені твори в СРСР зникнуть (чи, може, вже зникли) безслідно, ми й вирішили, поки ще є можливість, врятувати перевиданням бодай ту не-

значну частину з них, що їй нам вдалося ще розшукати в різних унікальних примірниках у ЗДА. Знаємо, що за пару років зникне це все і тут, бо просто зотліє від часу.

Звичайно, робимо ми це не для самої тільки еміграції. З власного досвіду пам'ятаємо, що й наймізніше українське видання на еміграції, коли воно з живими людьми проникає на Україну, стає там не абиякою цінністю. І ми певні, що якщо ще комусь із нас доведеться вернутись на Україну, також і ця скромна збірка, хоч яка вона недосконала, буде не малим подарунком для голодних на все заборонене більшовиками підсоветських українців.

Всі твори Сосюри, що вміщені в цій книжці, взяті з таких советських видань: 1. Володимир Сосюра — „Поезії”, том 1, 2 і 3, Державне Видавництво України, Харків, 1930 р.; 2. В. Сосюра — „В годину гніву”, Саратов, 1942 р.; 3. „Українська радянська поезія” — збірник лауреатів сталінської премії, вид. „Радянський письменник”, Київ, 1947 р.; 4. журн. „Червоний шлях” р. р. 1926-1930; 5. журн. „Життя й Революція” 1929 р.; 6. журн. „Українська література”, Уфа, 1943-44 р. р.

Твори подані без змін, за виключенням окремих опущень з метою скорочення. Опущені місця позначені багатокрапками між строфами або рядками.

СЕРЦЕ „ДРУГОГО ВОЛОДЬКИ” І ЗАБОРОНЕНА
ЛЮБОВ

Обличчя в тумані... Чиє?...
І хто з ким на сонячнім герці?..
Я стримаю серце своє,
українське
розхристане
серце...

В. Сосюра — „Серце”.

... Рвали душу мою
два Володьки в бою,
і обидва, як я, карооки,
і в обох ще незнаний,
невиданий хист.

Рвали душу мою —
комунар
і
націоналіст.

В. Сосюра — „Два Володьки”.

Невже я злочинець, що безумно
люблю свою Батьківщину?..

М. Хвильовий — „Редактор

Карк”.

Після самогубства Миколи Хвильового, в українській підсоветській літературі найцікавішою людською постаттю лишився, безперечно, Володимир Сосюра. Підкреслюємо — „людською постаттю”, бо, як поет-майстер, Сосюра, звичайно, не належить до особливо цікавих серед українських підсоветських поетів, багато в чому уступаючи таким майстрам, як Бажан, Рильський і, навіть, розтичинений Тичина. Але цінність Сосюри не в особливостях його поетичної техніки, а в особливостях того людського явища української дійсності підсоветського періоду, що становить собою зміст його поетичного світу. Це я-

вище ніде не виявилось так яскраво і ніде не знайшло такого щирого свого вислову, як саме в особі Сосюри та в його наскрізь особистій і наскрізь ширій поезії. І саме оця ширість поетичного вислову Сосюри, що виявляє нам його таким, яким він є, а є він якраз характеристичним представником складного і цікавого типу української людини підсоветського періоду, — саме це й робить його особливо цікавою людською постаттю в українській підсоветській літературі, набагато цікавішою, бо безпосереднішою, правдивішою, ніж усі ці рафіновані Бажани, Рильські й Тичини.

В цьому відношенні зазначене нами на початку наступництво Сосюри в українській підсоветській літературі після Хвильового не є дивним. При всій відмінності, як формату, так і самої сфери духової діяльності цих двох, таких різних своїм характером, індивідуальностей, вони мають одну і найголовнішу між собою спільність: вони обидва є виразниками одного людського явища української підсоветської дійсності певного часу і обидва однаково, хоч і по різному, щирі. Тому обидва вони цікаві, власне, як зафіксовані в літературі людські документи, що звучать вимовними історичними символами української долі цілої великої доби.

Що ж це за явище і що в цьому для нас є особливо цікавим?

Це — явище двоїстости української людини в підсоветській дійсності, роздертої навпіл двома суперечними між собою складниками її психічного ества: з одного боку — обраною нею, або прищепленою їй, советською комуністичною (спершу — інтернаціоналістичною, а потім — російсько-„великонаціональною“) свідомістю, а з другого боку — природньо властивим їй, але чужим цій свідомості, її підсвідомим, просто людським національним почуттям. Така двоїстість в масі українських підсоветських людей має різні форми. Найпростішою й найпоширенішою з них є, мабуть, те, що за советською термінологією називається „дворушництвом“, тобто — зовнішнє визнання офіційної советської ідеології і внутрішнє її заперечення своєю українською людсько-національною природою. Але в масі це явище не є чимось особливим і цікавим, як взагалі явище поверхово-тимчасового пристосування до існуючого стану речей, і не це маємо ми тут на увазі.

Мова йде про складнішу й глибшу двоїстість, зв'язану з тяжким внутрішнім конфліктом, не пересічної масової людини, що є тільки пасивним об'єктом накиненої їй дійсности, а активної гворчої індивідуальности, покликаної духово формувати цю дійсність. Мова йде, отже, про людину, що сама, добровільно й широко обрала за свою саме советську комуністичну ідеологію, узгодивши її якимсь із своєю людською й національною природою, і лишається цій ідеології й далі широко вірною, не зважаючи на її історичні метаморфози. Але в той же час ця людина є і намагається бути, так би мовити, „чесна з собою“, широко вірячи, чи намагаючись вірити, в співзвучність своєї природи з своєю ідеологією, і тому вона не тільки не криється з своєю природою, а постійно її наївно-довірливо виявляє. А тому, що в українській підсоветській дійсності українцеві дуже тяжко, навіть неможливо, погодити свою людсько-національну природу з пануючою в цій дійсності советською ідеологією, така людина увесь час стає жертвою гострої колізії цих двох начал в собі, і це з одного боку спричинює перманентний конфлікт так роздвоєної людини з советською дійсністю, а одночасно — також і конфлікт із самим собою в ім'я примирення себе з цією дійсністю. Це ж означає не тільки творчу, але й особисто-життєву трагедію з неминучим трагічним кінцем.

В цьому, власне, й полягала суть трагедії Хвильового, цього, безперечно, широкого ідейного комуніста, але й, безсумнівно, також широкого ідейного українця. Фінал цієї трагедії відомий: Хвильовий-українець дійшов до заперечення Хвильового-комуніста, і тоді перестав жити Хвильовий взагалі.

Подібно виглядає й трагедія Сосюри. Різниця тільки в тому, що Сосюра-українець не дійшов до заперечення Сосюри-комуніста і лишився жити далі з тягарем своєї двоїстости. І в цьому виявилась не тільки різниця двох різних характерів — твердо-последовного аскета Хвильового і м'яко-гнуцлого міжника Сосюри, але також і різниця двох талантів — письменника-мислителя з історіософічно-теоретичним нахилом, і поета-лірика з явним креном в стихійно-елементарну (й примітивну) емоційність.

І цікавим при цьому є один надзвичайно характеристичний для Сосюри момент. Два Сосюри — українець і комуніст — живуть в одному Сосюри-поеті поруч, але зовсім окремим жит-

тям. До певного часу вони між собою боролись, змагаючись за першість, за примат одного начала над другим, але потім знайшли між собою компроміс. Цей компроміс знайдено на базі своєрідного поділу між ними сфер їхнього вияву і взаємного невтручання в ці сфери. Сосюра-комуніст має в своєму володінні виключно сферу свідомости, розумового сприйняття дійсности, в той час, коли Сосюра-українець неподільно панує в сфері почуття, так би мовити — „сердечного” сприйняття всього. Тому в кожній книжці Сосюри можна відразу одним оком відокремити „кесареве кесареві” від „божого Богові”, так само, як це можна дуже легко відокремити і в кожному з тих його віршів, де обидва ці елементи є поруч. Вони не тільки взаємно не проникаються, а, навіть, взаємно й не дотракаються. Хоч у той же самий час обидва Сосюри цілковито щирі, бо взагалі щирий Сосюра — поет і людина. І зовсім ясно, що советська влада не має жадних підстав серйозно обвинувачувати Сосюру в зраді їй, бо ж зовсім ясно, що своєю свідомістю він належить їй. А що серцем він українець, то це ж не його провина, а його... нещастя. Інша справа, що в сфері серця він більше на своєму місці, ніж в сфері розуму, але це знову ж таки не його провина, а його нещастя, як поета з покликання.

***

Будучи щирим, Сосюра зовсім одверто відобразив свою двоїстість і в своїй поезії. Найвизрашніше сказав він про це в своїй найщирішій і тому відразу ж советською владою забороненій книжці „Серце”, зокрема — в вірші „Серце” та в поемі „Два Володьки”, що з них цитати ми взяли епіграфом до цієї статті. Тут, власне, маємо поетичний відбиток того болючого герцю з самим собою, герцю двох Сосюр („двох Володьок”) в одній особі поета, що є саме двобоем свідомости з почуттям, розуму з серцем. Сосюра визначає дві суперечні сили в собі поняттями „комунар і націоналіст”. І коли прийняти, що поняття „націоналіст” в підсоветській дійсності на Україні тотожне з поняттям „національно почуваючий українець”, то це визначення своєї двоїстости Сосюрою є абсолютно точним. Дійсно — вся творчість Сосюри і, навіть, все його особисте життя (яке, до речі, на всі 100% заповняє собою цілу його творчість) — це

суцільна історія цього двобою, що закінчився схарактеризованим вище компромісом.

Цей двобій почався ще в часи революції й визвольних змагань в р. р. 1918-1921. Цікаво відмітити, що Сосюра, який саме в цей час почав своє активне життя, почав його добровольцем української народної армії на чолі з Петлюрою. Як довідуємося з надзвичайно цікавих (і тепер уже унікальних) споминів Сосюри про ці роки, надрукованих в журн. „Червоний Шлях” (ч. 10 за 1926 р.) в армії Петлюри був Сосюра не епізодично, а фактично протягом усього часу т. зв. „громадянської війни” на Україні (вступив він до армії Петлюри в листопаді 1918 р. в час її формування, а покинув її в лютому 1920 р. в час її поразки перед союзом з поляками). Виявляється, що навіть знамениті рядки з відомої поеми Сосюри „Червона зима” — „На фронт, на фронт, а на пероні люди, біля вагонів ми співаєм „чумака”...” і далі сцена прощання з сестрою („Коло дзвінка сестра сумуючи стоїть...”) та згадка про відсутність матері („А мати не прийшла на бій випроводжати...”) — все це взято з спогадів про перший від’їзд на фронт в лавах українського „петлюрівського”, а не большевицького війська. Про це в своїх згаданих вже споминах Сосюра, описуючи від’їзд на фронт 3-го Гайдамацького полку, з яким від’їжджав і він, пише беквально тими ж словами, що й у „Червоній зимі”: „...Вагони... Сестра моя стояла біля дзвінка і сумно, сумно дивилася на мене... А мати не прийшла мене провжджати, бо не знала про відправку нас на фронт... Ми співали „чумака”...”

Більше того — Сосюра кілька разів попадав у большевицьке оточення з розбитими загонами Петлюри, але не тільки не переходив до большевиків, а навпаки — тікав від них і включався знову в українську армію. Був із Петлюрою в Галичині, був курсантом старшинської школи в Кам’яній-Подільському, був навіть в особистій охороні Петлюри (про це, між іншим, є згадка не тільки в споміні Сосюри, а й у одному з його віршів, де говориться про те, як „груші в Петлюри я рвав у саду”). І тільки після розгрому большевиками української армії перед перспективою відходу в Польщу, він вирішив лишитись на Україні. А тому, що якраз в цей час большевики на Україні почали ефективно грати на національних струнах, визнавши самостійність України в „радянській” формі, Сосюра пе-

рейшов до большевиків, сприйнявши своєю свідомістю большевизм, як один із реальних по його думці шляхів українсько-го універсального, отже — і національного, визволення. Тоді Сосюра був 21-річним юнаком.

Пізніше, виправдуючись перед большевиками за цей період своєї біографії і висловлюючи почуття своєї непереносності в підсоветській дійсності в зв'язку з своєю обтяженістю таким минулим, Сосюра писав:

І пішов я тоді до Петлюри,
бо у мене штанів не було.
Скільки нас отаких біля муру
од червоної кулі лягло!...
Ми пройшли золотими ланами,
крізь огонь і синяву пройшли,
та навіки, навіки за ками
— оселедець, погони і шлик...

В цьому признанні цікавим є оце мотивування свого перебування в Петлюри тим, що, мовляв, „у мене штанів не було”. І в своєму спомині він теж виставляє цей мотив, описуючи злиденний стан своєї пролетарської родини на Донбасі, де він, тоді ще звичайний донбаський робітник, разом з іншими подібними робітниками під час повстання проти німців в 1918 р. вступив до армії Петлюри. Але цей мотив, коли над ним глибше застановитись, по суті звучить не тоном знецінення ідейного характеру армії Петлюри в угоду советській точці зору, як це зовні може здаватись, а скоріше якраз навпаки. Бо коли маси вояків Петлюри, що лягали од „червоної кулі”, були злидарями-„безштаньками”, то це ж, власне, найкраще спростовує советський наклеп на цю армію, як на „капіталістичну”, „куркульську” і тому, мовляв, „контрреволюційну”. Адже, як відомо, вояки великої французької революції тому й називались „санкюлотами”, що по французьки це означає „безштаньки”... І „петлюрівці” були „санкюлотами” української революції.

Але насправді в революційній українській армії Петлюри опинився Сосюра не тільки тому, що це була тоді армія українських „безштаньків”. В своєму спомині Сосюра пише, що до Петлюри його привело передусім романтичне захоплення українським козацьким минулим, навіяне читанням Гоголя й Кашен-

ка. Сосюра пише: „Приїхав 3-й гайдамацький полк. Розстрілює каральників, роззброює німців, тримає фронт проти дончаків... Ви розумієте, як це впливає на наївного хлопця, що, начитавшись Гоголя та Кашенка, змалку марив грозливими образами козаччини. А тут вона жива! Воскресла моя синя омріяна Україна, махнула клинками, зацвіла земля козацькими шликами!.. І записався я в цей полк...” Отже — привело його до Петлюри українське національне почуття, тобто — українське серце.

При цьому цікаво відмітити ще один момент, який, поруч із „пролетарським походженням” Сосюри, як донбаського робітника-злидаря, також належно спростовує советське освітлення характеру армії Петлюри і цілого українського національно-визвольного руху. Виявляється, що за своїм національним походженням Сосюра, навіть, не українець. По батькові він француз. Про це він згадує неодноразово в своїх віршах і в своїх споминах, і про це також говорить саме прізвище „Сосюра”, що є лише українізованим французьким прізвищем, яке носить ціла низка відомих вчених-французів, зокрема — славний лінгвіст із Женеви, професор Фердинанд де-Сосюр. Мати ж його, згідно спомену Сосюри, була мадярка. І той факт, що такий „інтернаціональний” мішанець став українським патріотом, закоханим в „синю омріяну Україну”, за яку він пішов добровільно воювати в лавах української революційної армії, а потім став українським поетом та ще й українським „націоналістом” — цей факт говорить про широту розмаху й глибину змісту українського національного руху на Україні та його універсальний, а не вузько „шовіністичний” (за большевицькою версією), характер.

Що ж привело Сосюру до большевиків? Сам Сосюра в своїх спогадах, а також і в своїх творах, намагається довести, що він завжди був большевиком, і будучи в Петлюри, просто не знав, що „петлюрівці” б'ються за інші цілі, ніж большевики. Насправді ж це треба розуміти тільки так, що ті гасла, які виставляли для омани мас большевики під час революції на Україні, були, власне, зв'язані з тими ідеями національного і соціального визволення, за які боролась українська армія на чолі з Петлюрою. Тому то й боровся в ній Сосюра. До большевиків же його привело просто холодне усвідомлення катастрофи поразки українських визвольних змагань і розрахунок на нові

можливості розбудови українського національного життя й здійснення своїх ідеалів в підсоветських умовах. А в зв'язку з цим прийшла й певна „переоцінка цінностей” та прийняття нової віри, в центрі якої, все таки, лишилась незмінною одна цінність — „синя омріяна Україна”.

Звичайно, в відношенні до конкретної форми українського визвольного руху, втіленням якого тоді була українська армія Петлюри, перехід Сосюра до большевиків у той час був, як би там не було, все таки актом зради. Та ми не беремося тут ані осуджувати, ані виправдувати за це Сосюру. Судити когось за минуле з позицій сучасності дуже легко, та дуже тяжко при цьому судити справедливо. В кожному разі той факт, що, перейшовши до большевиків, Сосюра приніс із собою в серці й свою „синю омріяну Україну”, перед якою він і тут лишився „чесним з собою”, говорить за те, що не якісь низькі особисті інтереси привели його до большевиків, а таки бажання жити й працювати для України на Україні. Його творча діяльність для України на Україні в підсоветських умовах є проречистим доказом цього. І коли, навіть, ставити питання про це не як про зраду, а як про помилку, маючи на увазі гратічний фінал діяльності для України всіх отаких Сосюр на Україні, то й у такому разі тяжко нам тут робити їм свій осуджувальний закид. Бо тільки уявімо собі Україну в підсоветських умовах без Сосюра з їхнім двоїстим життям і творчістю, а Сосюр уявімо на еміграції. І тоді запитаймо себе: чи мусів був Сосюра вибрати еміграцію з армією Петлюри закордон, щоб стати тут емігрантським ефемерним „поетом-вождем” для втіхи закоханим у свої героїчні пози рятівників „чести мундура” і... власного живота, чи мусів таки лишитися в ролі роздвоєного на „два Володьки” українського підсоветського поета, самим фактом своєї роздвоєної творчости живлячи невщухлий національний фермент в гущі свого підсоветського народу?..

А при цьому треба ще мати на увазі, що, по суті, вибір Сосюра, дарма, що й не свідомий, був вибором каторги замість волі, бо чим іншим, як не моральною, а в решті решт і фізичною, каторгою є роля українського підсоветського поета з тавром вчорашнього „петлюрівця” і з тягарем любови до України в серці?.. Про своє пізніше тяжке становище в підсоветській дійсності в зв'язку з зусиллям щиро поєднати в собі українця

з большевиком, Сосюра прозоро натякав у епілозі поеми „Тарас Трясило” такими рядками:

А потім — горе через вінця
за те, що вірив я в слова,
й більшовика від українця
ніяк не міг я одірвать...

Далі ми зупинимось докладніше над тим незбагненим для позасоветської людини жахом становища Сосюра в особистому й творчому житті на підсоветській Україні, що, на нашу думку, робить цілком зайвим якийсь „суд” над Сосюрою й Сосюрами на еміграції. Тим часом укажемо тільки на один момент, який розкриває перед нами трагедію душі Сосюра в зв'язку з переходом до большевиків. Цей перехід Сосюра пережив надзвичайно болюче, відчуваючи це так, як може відчувати тільки чесна людина, що прийняла не миле її серцю, але підказане жорстоко-безжалісним розрахунком рішення. Для нього, подібно як і для Хвильового, чий шлях до большевиків ішов теж через зраду своєму серцеви, це було рівнозначне з убивством чогось дорогого, рідного. І подібно до того, як Хвильовий у своїй потрясаючій новелі „Я” змалював своє становлення большевиком в образі убивства рідної матері, Сосюра своє становлення большевиком малює як убивство рідного брата:

Навів на мушку знак тризуба,
нервово оддало в плече...
Як молитовно склались губи,
і по щоці сльоза тече!..
Розкинув руки. — „Мамо, мамо!”..
О, брате любий, ніквий мій!
Це ж я закладами руками
поцілів в голову тобі.
Як темно нахилилось небо,
і мчаться мільярди душ...
Ну що скажу тепер про тебе,
коли додому я прийду?..
Лежить. А в небі — гайвороння,
і залізниці дальній шум...
Цілую губи рідні, сині
і на огонь біжу, біжу...
А гриви хвилями на вітрі,

доісторичний в небі крик,
Хай кулі виють темно й хитро, —
тепер я, хлопці, більшовик!..

І такого символічного убивства рідного брата вимагав від Сосюра не тільки сам момент переходу до большевиків, але й цілий його дальший шлях в ролі українського підсоветського поета. Тому в своїй поетичній діяльності він мусів постійно „розстрілювати” словами своє „петлюрівське” минуле, „петлюрівщину” взагалі і самого себе в ній. Таких „розстрілів” себе серед творів Сосюра 1921-1931 рр. є дуже багато. Такими творами — „розстрілами” повні його три томи зібраних і виданих 1930 р. творів за цей період. І не завжди це були тільки твори, писані на пряме замовлення. Часом „розстрілював” себе Сосюра і зовсім щиро, вірячи, чи прагнучи вірити, в вищість обраної його розумом комуністичної ідеї над почуттям свого серця.

Яскравим твором такого характеру є напр. поема „ГПУ”, темою якої є саме розстріл ГПУ отамана „петлюрівських” повстанців. Вірячи щиро в те, що в советській формі виростає нова, і то реальна, а не вимріяна, Україна, на тлі якої боротьба „петлюрівців” уже є безглуздо-непотрібною, поет виправдує розстріл отамана, образ якого, навіть і в цій поемі, виходить, єсе таки, героїчним.

До таких же творів належить також і голосна свого часу „Відповідь” Сосюра на „Послання” Маланюка. Відповідь ця досить лайливо-неприсстойна і в мистецькому розумінні слаба. Вона, власне, є суцільним віршованим „розумникуванням” людини, що не стільки переконана сама в своїй позиції, скільки намагається себе ж у своїй „переконаності” переконати.

Особливе місце серед творів Сосюра такого характеру займає поема „Тарас Трясило”. В свій час цей твір (з’явився він у 1925 р.) був не абиякою подією в тогочасній українській підсоветській літературі, як перший твір на тему з історичного „козацького” минулого України, що вважалася тоді самою по собі „петлюрівською” темою. Але в цій поемі, безперечно на пряме замовлення влади, Сосюра взявся „розстріляти” ту козацьку романтику, що привела його колись до Петлюри. Намагаючись переоцінити з советської „клясової” точки зору національні своїм змістом події українського минулого, Сосюра на-

писав, по суті, не історичну поему, а своєрідну травестію історичної теми. Окремі її місця звучать просто гумористично. З Тараса Трясила зробив Сосюра якогось „комунара” козацької доби, а національно-визвольну боротьбу козацтва проти польського панування подав у вигляді якоїсь півбольшевицької соціальної революції. При цьому все наперчено такими несмачними анахронізмами, що за цим всім майже цілковито згубилися поодинокі справді поетичні місця поеми. Дійсний, спеціально протипетлюрівський, характер цієї поеми підкреслено особливо в цілком агітковому епілозі, що закінчується такими рядками:

Петлюро! Я тепер червоний!
Почуй же мій кривавий сміх, —
пришли мені із-за кордону
п’ять тисяч гривень бойових!..

Та всеж, навіть і в такому творі, поруч із типовою советською пропагандою в віршованій формі (яку, правда, легко всю відокремити від того, що є в поемі від поезії, тобто — від серця), не обійшлося без того, що зазвучало для влади „націоналістично”. Як сам цей твір, так і популярний у свій час советський український кінофільм, зроблений за цим твором (цей фільм, власне, й спопуляризував цей загалом невдалий твір), пізніше були заборонені.

Та поруч з такими виявами, висловлюючись узагальненням самого Сосюра — „першого Володьки”, Сосюра-комуніста, вірного советській владі, в цей час виявив себе в повному цвітінні й справжній Сосюра-поет, що ним був „другий Володька”. І це, власне, цей „другий Володька”, поет щирого людського, і тому українського, серця, став тим любимцем української читачької маси на підсоветській Україні, зокрема — молоді, який увійшов в історію української літератури не як „советський поет”, а як український поет.

Треба відмітити, що перше десятиріччя советської влади на Україні було теж двоїстим за своїм об’єктивним історичним характером. І в цей двоїстий час існували всі об’єктивні підстави не лише для примирення й співжиття разом і українського, і комуністичного начал в людей типу Сосюра, але й для перемоги українського над комуністичним, для тріумфу „другого Володьки”. Така перемога в цей час поступово в Сосюра й ста-

лася. Коли ми візьмемо сьогодні три томи написаних ним за цей час творів, то ми бачимо ясно, що писані, так би мовити, „кров'ю серця” і тому некоммуністичні (а серед них — навіть і націоналістичні без лапок) твори цього періоду переважають не лише якісно, а й просто кількісно. Правда, більшість цих творів — це т. зв. „занепадницькі”, песимістичні, а також — еротичні, твори. Але в умовах советського „соціалістичного замовлення” поетам, що мусять писати обов'язково на політичні теми, сама відсутність політичної тематики є політикою, яка звучить викликаюче. Так звучать і всі тогочасні вірші Сосюри про любов і смерть, про тоску й відчай та різні „ляні” признання.

Зокрема ці „занепадницькі” твори Сосюри характеристичні в сенсі вияву того душевного безвихіддя, в якому почував себе поет навіть у ті відносно задовільні роки „непу” й „українізації”. Поет неодноразово висловлює навіть свої самогубні настрої. При чому — ці настрої також зв'язані з тим політичним минулим, яке не дає спокійно жити поетові, чиє серце зранене до краю цим неспокоєм. Він пише:

Я не можу і спати і від ран,
не дає мені жити минуле.
Все частіше дивлюсь на наган,
все страшніше мені його дуло...

Правда, ці настрої переплетені тісно з любовними настроями, але в свою чергу й любовні настрої просякнені мотивами любови до України.

Цілий же ряд „занепадницьких” творів Сосюри того часу має пряме політичне звучання. До таких творів належать передусім ті, що присвячені темі ворожості поета в відношенні до великого міста, яке він розглядає з позицій розчарованого в ньому „селока”. Коли ж узяти до уваги російсько-колонізаційний характер великого міста на Україні, зокрема спеціально упривілейованого советською владою в порівнянні з українським селом, то стане зрозуміло, чому саме місто на Україні було чужим Сосюри і чому він був у конфлікті з ним, стоячи на позиціях українського „селока”. Звичайно, такі настрої Сосюри були не так протиміськими, як протиросійськими. Зрештою, це видно хоча б із того, що в той же час Сосюра висловлював такі зовсім не протиміські настрої:

О, далекі дядьки бородаті мої!
Ви наївні, ви рідні, як діти...
Треба нам у міста, у заводи йти,
щоб навчитись уміть і хотіти...

Взагалі ж протиміські настрої Сосюри переплітались тісно з модними тоді і дозволеними, як послідовно-коммуністичні, настроями проти капіталістичних „непівських” (допущених большевиками в наслідок їхньої тимчасової „нової економічної політики”) елементів міста. Власне, в формі таких випадів проти „непу” і „непманів” і виступав тоді Сосюра проти „нових” російських панів українського міста, пануючих над селянською Україною. Такими виступами повна збірка віршів Сосюри „Місто”, де особливо характеристичним у цьому відношенні є програмовий вірш „Місто” з таким випадом проти „нового” міського панства:

Я не знаю, хто кого морочить,
але я б нагана в руки взяв,
і стріляв би в кожні жирні счі,
в кожну б шапку і манто стріляв...

Але найбільш характеристичними для Сосюри — „другого Володьки” в цей час були такі прямо націоналістичні мотиви. При чому — твори з такими мотивами не були в той час навіть жадною „ерессю” з боку Сосюри. В роки „українізації” вони були не тільки дозволеними советською цензурою (друкувались на перших сторінках провідних советських журналів України), але й відбивали тодішню (правда, підступну) політичну лінію советської влади на Україні. Так що за них Сосюра не має жадної провини перед нею.

До таких творів належать такі, як „Сад”, написаний на тему успіхів українського національного життя в період „українізації”, „Україно моя” — на тему любови до України й сажання боротьби з її відсталістю, „Сльози” („Польща і Русь збирали сили”) — про історичну долю України й її майбутнє, „І знову дні руді та бурі” — поетичний заклик до українського активізму та інші. В цих творах поруч із настроями, відповідними також і тодішньому советсько-коммуністичному трактуванню українського національного питання, є настрої, які не тільки відповідають, але й буквально тотожні настроям таких націоналістичних середовищ того ж часу, як напр. „Вісник” Донцова.

Хіба не могли б прикрашувати сторінки першого ліпшого націоналістичного видання того часу такі напр. рядки Сосюра:

Руками власними тюрму
творили ми собі одвічну.
О, будьте прокляті, кому
назад повернуто обличчя!

Брати нас брали на штики
за слово, правдою повите.
Ви ж розумієте — віки
не знали ми, чий ми діти!...

Або таке еретичне в підсоветських умовах питання, як:

Невже не можна, мій народе,
усім сказати, що ти є ти,
що страшно нам на тихі води
через кістки твої іти!...

Особливо ж яскравим у цьому розумінні твором є незакінчена поема того часу „Мазепа”, з якої надруковано було лише два великі уривки в журналах „Життя й Революція” та „Літературний Ярмарок” за 1929 р. Написана в пляні прямого протиставлення „Полтаві” Пушкіна (хоч за тему взято передполтавський період життя Мазепи), ця поема є одночасно своєрідним творчим „вибаченням” поета за „Тараса Трясила”. Поема являє собою поетично-романтичний малюнок біографії Мазепи з метою історичної реабілітації великого українського гетьмана в opinіo вихованого на російській тенденційній лектурі українського підсоветського читача. Поема виразно протиросійська, хоч в опублікованих уривках подається ще тільки молодість Мазепи в ролі пажа при польському королівському дворі, задовго до його стику з Росією, як гетьмана України. В сцені марення молодого Мазепи, раненого на поєдинку з польським магнатом, Сосюра подає видиво цілої долі Мазепи, призначеного самим Богом стати оборонцем України і від Польщі, і від Москви. Ще в дитинстві він, навчений матір'ю (вона подається в поемі як втілення українського сумління Мазепи), вже добре знав

як

Україну полонив поляк,
і, наче оводи ті злі,
її обсіли москалі...

І ще в польському королівському палаці, терзаючись сумлінням від невиконаного обов'язку перед Україною, про що йому нагадує привид матері в гарячці підчас мук від ран, він повин жаги до дії для України:

Я хочу швидче віділя
віддячить москалю і ляху,
що мій народ ведуть на плаху
під сміх царя і короля!..

У віщому сні він бачить своє майбутнє
коли крові густе вино
полетиться по степах широких,
де йтиме цар нестримним кроком
„в Європу прорубать вікно”.
Він чує, цар іде по ньому,
у грудях грузнуть каблуки,
так тяжко дихати старому...
Чом ти прийшов до мого дому,
північний злодію? Чому?..
...Але у відповідь гармати
гримлять під мурами Полтави,
і заглушає крики „слаза!”,
мов рух розпечений ядра,
могутнє й радісне „ура”...

Мати ж, увособлення українського сумління Мазепи й носій тенденції автора, говорить Мазепі:

Будь оборонцем України,
що на шаблюки точить рала.
Тебе народ і Бог обрали.
Надінь шолом і меч візьми,
стань на чолі, здійми повстання,
хоч і чека тебе за тее,
страшна дорога Моїсея,
доноси, зрада і вигнання!..
...Будь смолоскипом днів нових!
Хай ти згариш, і вітру сміх
розвіє полелом надії, —
той не живе, хто жить не вміє
з душею темною раба.
Життя ж — це вічна боротьба,

і тільки сильними народи
куються в нації, ідуть
крізь бурі в радісні походи,
торують для нащадків путь...

Чи це не рядки з поезії „Вісника” Донцова? І чи це не те ж саме, за що в свій час (лише три роки перед написанням цієї поеми) Сосюра так ганьбив Маланюка в своїй „Відповіді”? Тут, власне, найвиразніше продемонстровано двоїстість Сосюри. Пишучи свідомістю „першого Володьки”, відданого советській владі комуніста, він написав „Відповідь”, де в непристойний спосіб копірив копирив і Мазепу, а пишучи серцем „другого Володьки” — написав апотеозу цьому ж самому Мазепі...

Безперечно — свідомістю своєю в підсоветських умовах Сосюра ніколи не тільки не був націоналістом, але, навіть, не мав і тенденції до цього. І перед, і після написання таких націоналістичних творів, як „Мазепа”, він дав не мало безсумнівних доказів такої своєї вірності советській комуністичній, а пізніше — й російській „великонаціональній”, ідеології, що в остаточному підсумку це цілкомити зводить на нівець вартість його націоналістичних випадів. Але все ж, як людський документ, як свідчення непереможності української національної стихії, що живе в українському серці підсоветського українця наперекір його свідомому наставленню — це речі, які належать до нашого національного українського активу.

Власне — позасвідомість і, навіть, протисвідомість українського „націоналізму” Сосюри, його стихійна сердечність — найбільший для нас позитив Сосюри, як виразника того українського людського явища підсоветської дійсності, яке нас особливо цікавить. Серце, українське серце „другого Володьки”, справді, як він сам його назвав — „розхристане”. Ще більш вірно охарактеризував себе в цьому відношенні Сосюра в іншому місці:

В мене на кашкеті зірка п'ятикутня,
а на серці — тьма...

І це дійсно так. Тьмяні, не прояснені світлом відповідної їм свідомості, почуття цього серця. Але тим більшу мають вартість вислови цього почуття, що брешуть „націоналістично”. Це ж бо доводить найпереконливіше, що українське „націоналістич-

не” начало серед підсоветських українців, навіть так по советському наставлених, як Сосюра, є таким нерозлучним з українським серцем взагалі, що ніяке насильство чужої йому свідомості не в силі його приборкати. Воно і в своїй розхристаній тьмяності сильніше за ту свідомість.

***

За анкетними даними бібліотек України в р. р. 1927-29 Сосюра був найпопулярнішим поетом на Україні. В той самий час найпопулярнішим українським письменником (прозаїком) був Хвильовий. І це було зовсім не випадково, що саме ці дві постаті привернули тоді до себе увагу читаючої публіки. Звичайно ж — не чисто мистецькі дані грали тут основну роль. Ці дві постаті були тоді найбільш характеристичними в сенсі національно-політичному, як два найбільш одверті й щирі „еретики” в українській підсоветській літературі. І саме це створило їм популярність.

В цьому факті треба відмітити два моменти: з одного боку популярність українських „еретичних” ідей в українському підсоветському суспільстві, а з другого боку — виправданість місії в українському підсоветському житті тих, що, зрадивши українській розгромленій армії, не зрадили українській ідеї і змогли, все таки, хоч що небудь зробити для неї там, де є її властивий ґрунт.

А виконувати цю місію в ролі українського підсоветського поета, приреченого на складне й трагічне роздвоєння, було річчю, що навіть у такому випадку, як з Сосюрою (місія цілком позасвідомо), має в собі щось від трагічної саможертви. Та зрозуміти це можна тільки на тлі подій, що сталися в житті України і в житті Сосюри після 1930 р.

До 1930 р. українське життя в підсоветських умовах все уможлиблювало мирне співжиття й, навіть, співтворчість „двох Володьок” в одному Сосюрі. Тому двоїстість Сосюри до того часу була хоч і складним, але не трагічним фактом його підсоветської біографії. Коли ж прийшли роки жорстокого сталінського „перелому”, роки 1930-1933, Сосюра став жертвою потрясаючого удару українського і комуністичного начал в собі самому.

Спочатку Сосюра намагався з усіх сил не тільки виправдати розумом, але й сприйняти серцем цей „перелом”. Для цього він

мобілізував усі свої поетичні засоби, щоб опоетизувати такі пропагандивні советські аргументи, як — „індустріалізація селянської України”, її „реконструкція”, тощо, що вимагає, мовляв, „неминучих жертв”. Але знову ж таки, будучи щирим, Сосюра писав про це в 1930 р. ось так:

Вмира Марія, вмерла Іна,
хрестом упала на траву...
Індустріальна Україна
зміня Україну степову...

Та дуже скоро виявилось, що справжній сенс сталінського „перелому”, разом з усіма цими советськими індустріалізаціями й реконструкціями України, полягає в чомусь далекому не тільки від будь-якої, хоч би й окупленої жертвами, користі України, але далекому, навіть, і від самої комуністичної ідеї, як такої. Виявилось зовсім чітко, що під прикриттям комуністичної ідеї, в советській формі здійснюється просто імперіалістична політика Росії, метою якої є знищення української нації взагалі. Таким чином для людей типу Сосюри витворилась ситуація, при якій уже не тільки стихійна почуттєвість українського серця, але й комуністична свідомість мусіла протестувати проти советської дійсності.

Перший, хто серед українських підсоветських письменників і діячів найчіткіше і найглибше це зрозумів і зробив з цього найпослідовніші висновки, був Хвильовий. За ним, так чи інакше, зробили цей висновок інші видатніші українські комуністи. Але Сосюра на такий висновок не спромігся. Та в той же час не зміг він і лишитися до цього всього байдужим. Навпаки, сприймаючи все найбільше серцем, він був вражений цим в саме серце.

Колись Гайне висловився був про себе приблизно в такому сенсі: коли розколюється світ, то розколина проходить якраз посередині серця поета. Маючи на увазі світ ідей комуністично наставленої частини підсоветської України, можна сказати, що сталінський „перелом” пройшовся якраз посередині серця Сосюри, розколовши його надвое.

Саме в цей час (1931 р.) випустив Сосюра в світ свою книжку „Серце”, що й була яскравою демонстрацією його розколеного серця. Це була справжня „лебедина пісня” Сосюри-поета. Це була остання збірка віршів, де він ще говорив від себе так,

як почував і думав. І він сміливо кинув у цій збірці виклик цілій советській офіційній лінії щодо літератури взагалі й української літератури зокрема. Відповідаючи на закиди офіційної советської критики, що тоді вже починала гостро атакувати Сосюру за „збочення від генеральної (сталінської) лінії”, він щиро й правдиво характеризує це, як переслідування поета

лиш за те, що він просто, для всіх,
наче птиця, співає пісень...

і при тому дає ще й таке вимовне вяснення своєї ситуації в підсоветській дійсності, в якій він, як і належить справжньому співцеві свого народу, протистоїть цілій пануючій системі і її прислужникам-критикам, бо

іде він крізь заздрість, крізь глум і крізь сміх,
як Шевченко колись, як Байрон і Франко...
І на горі для критиків цих
на Україні всі люблять, читають його,
і пісні його (сліз моїх муть)
під подушку дівчата кладуть...

Розтерзаний протиріччями української підсоветської дійсності, поет, бажаючи позбутися раних серце вражіннь, тікає з України й опиняється в Росії, в Ленінграді. Він стає на якийсь час там звичайним заводським робітником, намагаючись заспокоїти своє „серце — шматок терпкий” ритмом робітничого життя, до якого привик змалку:

Серце,
козацьке серце!..
Не хили свого обличчя,
не личить
тобі тепер це.
Я зроблю тебе робітничим,
моє змучене серце!..

Але й тут його не покидає чарівне видиво України:

А вона стоїть і кличе:
„Ти мій,
ти навки мій!..”

В Ленінграді він не може позбутися думки про те, чім коштом збудував Петро це місто, і, звертаючись до нього, говорить:

похмуро-міцним монолітом
на козацьких кістках ти стоїш...

І даремно він себе переконує, що
України старої нема,
як немає
старої Росії...

але загальний тон вірша такий, що ніякого виходу з трагічної
ситуації українського серця Сосюри нема.

Ще більш трагічно-безвихідним тоном брентить поема „Два
Володьки”, хоч вона вся й повна трафаретної деклямації про
вірність поета „комуні”. Переконалим у поемі є тільки жах-
ливий підсумок восьми років поетичної діяльності поета, про
які він говорить, що

Вісім весен і зим,
вісім осен і літ —
то тривога, то гніт,
люті чорної дим
налітали круками на мене,
рвали образів листя зелене...
...З собою на герці
я виснажував марно всі сили...

Поет признається про своє неодноразове бажання і навіть
намагання кінчити життя самогубством, кажучи:

Скільки раз я хотів...
взявши мавзера темного в руки...
...поставить себе
до
стін-
ки...
І не раз я ставав...

Причиною такого душевного стану поета було, власне, те, що
„я був із собою в бою”, бо „рвали душу мою два Володьки” —
„комунар і націоналіст”. Даремно поет в дальших строфах по-
еми в угоду більшовикам намагається очорнити „другого Во-
лодьку”, пишучи, що він

об’єктивно й по суті був чорний,
або „націонал-більшовик”...

Саме оцей вираз „націонал-більшовик”, яким Сосюра хотів
„обольшевичити” й свій „націоналізм”, найбільше насторожив

більшовиків та викликав головні нападки на поета, в наслід-
ку чого й була заборонена книжка „Серце”. Адже в українсько-
му „націонал-більшевизмі”, чим був напр. „хвильовизм”, Мос-
ква вбачала тоді найбільшу небезпеку, бо ж це означало, по су-
ті, лише переставлення на засвоєний підсовєтським українством
теоретичний ґрунт стихійного українського націоналізму.

А головне — Сосюра в поемі „Два Володьки”, поставивши
проблему боротьби в собі „комунара і націоналіста”, її не роз-
в’язав. Боротьба лишилась не вирішена. Глибіню своєї трагедії
роздвоєності поет тільки затушкує поверховими заявами про
те, що він „комунар” і тому

мусить там
мені бути не ховзько,
де упав той титан Маяковський...,

або, що

я не той,
не з того матер’ялу,
що Єсенін...,

забуваючи, що і Маяковський, і Єсенін теж деклямували про те,
що вони „комунари”, поки не скінчили тим, чим переважно
тільки й кінчають у підсовєтській дійсності справжні поети —
самогубством.

Тема „Двох Володьок” доповнюється й розкривається (хоч
вірніше — закривається) в інших віршах збірки „Серце”, серед
яких більшовицька критика й цензура особливо були обурені
двома строфами вірша „Дві України”, в якому, подаючи образ
„двох Україн” і боротьби за них двох сил (тобто — все тих же
„двох Володьок” — „комунара і націоналіста”), Сосюра про
своє становище в цій боротьбі говорить такою „заумною”
мовою:

Леліг, льокалю, леліе,
люлю, золотане, люлю.
Ніхто так любить не уміє,
як я, Україну мою...
...Я трупа ударив у зуби
носком. О, ліселю, ліселю!
А ви догадайтеся любі,
яку я Україну люблю?...

Тут уже був прямий натяк не тільки на невирішеність кон-

флікту „двох Володьок” в Сосюри, але й на невиключеність переваги в ньому саме „другого Володьки”.

І от у такому стані застав Сосюру фатальний у житті підсоветської України 1933-й рік. Цей рік став фатальним своїми наслідками і в житті Сосюри.

Жах 1933 року на Україні загально відомий. Мільйони вмерлих від штучно Москвою створеного голоду. Опустошення українського села. Нищення українського культурного життя. Масовий терор проти українців за „український націоналізм”. Але 1933 рік має свою спеціальну жахливу вимову в історії української літератури й громадсько-політичного життя. Це був рік нечуваних репресій, розстрілів і доведення до самогубства українських письменників та культурних і політичних діячів. „Українські націоналісти в літературі, — сказав тоді в своїй промові московський намісник на Україні Постишев, — перейшли від боротьби образами до боротьби обрізами”. На жаль це була неправда. Боротьби обрізами (зброєю) тоді з боку „українських націоналістів” на підсоветській Україні не було. Зате була не боротьба, а просто бандитське убивство українських письменників, з боку большевицької влади — не обрізом, а „чекістським” наганом. Ні одного письменника не поминуло „зсевидяче око” і „караюча рука”. І хто лишився живим після цього, то тільки ціною страшних моральних (а часто й фізичних) тортур. Всі українські письменники тоді перейшли як не жахи арештів, то жахи „викликів на допити”, після яких з письменників, як правило, робились покірні писальники.

Через тюрму й допити пройшли і Рильський, і Бажан, і Тичина. І після такого „чистилища” почали вони писати „Пісні про Сталіна”, „Партія веде” й інші віршовані „заяви дояльності”, в яких від попередніх мистців лишилися тільки „ріжки та ніжки”.

Проїшов це й Сосюра. Його, правда, не арештували, але безліч разів викликали на допити. А що означали ті допити для Сосюри, видно з того, що після того з Сосюрою сталося. Як загально відомо — він захворів психічно і опинився в лікарні для божевільних...

Є всі дані, щоб твердити, що причиною божевілля Сосюри були ті муки внутрішньої боротьби роздвоеного його ества, які терзали його увесь час у підсоветських умовах життя й творчості, але які були ще стократ помножені на муки того мораль-

ного приниження і, навіть, морального занепаду, які неминуче вимагались, як ціна за право жити й працювати далі, з боку влади, чи стисліше — НКВД.

Та найбільше, мабуть, потрясла психіку поета та незабутня подія українського життя 1933 р., що була найбільш потрясаючою подією зокрема в житті українських підсоветських письменників. Цією подією було демонстративне самогубство Хвильового.

Хвильовий, як відомо, був найвпливовішим лідером українського літературного життя на підсоветській Україні. Під його вирішальним впливом формувались найвидатніші творці української підсоветської літератури, зокрема — в знаменитій організації українських письменників „ВАПЛІТЕ”. В свій час Сосюра теж належав до „ВАПЛІТЕ” і був, навіть, одним із ентузіастів цієї організації (в поемі „Вчителька” він назвав себе „Володимир Вапліте”). Але вплив Хвильового на Сосюру був не стільки літературний, скільки просто особистий. В приватному житті вони були досить близькими друзями. Як відомо, вони обидва разом і в однаковій ролі „прийшли в літературу”. Обидва прийшли, як „пролетарі Донбасу” (таким найпочеснішим тоді титулом привітав їх обох чоловік тоді український „пролетарський” критик В. Коряк), хоч обидва вони однаково були обтяжені „петлюрівським” минулим. Будучи людиною більшого інтелекту й більшої інтелігентності, Хвильовий був не тільки другом, але й ідеалом Сосюри. „Дзвонар і друг Микола” — так назвав його Сосюра в поемі „Осінні зорі”, до якої взяв епіграфом слова Хвильового. В 1921 р., скоро після першої зустрічі і спільного виступу в літературі, Сосюра в вірші, присвяченому Хвильовому, писав:

Зустрілись в квітні ми.....

Йі нам путь тепер одна. Внизу — старе, захляле...

Дим іншого життя нам вітер з гір несе.

І теплим молоком душа моя пролялась

на жито золоте твоїх дзвінких пісень...

І ось ця „путь одна” обірвалась у 1933 р. Хвильовий пустив собі кулю в лоб, а Сосюра потрапив до божевілля. З одного виступу тодішнього комісара партії в справах української літератури й мистецтва А. Хвилі на конференції письменників нам відомо, що Сосюра з’явився до державного видавництва Укра-

їни з поемою про самогубство Хвильового, і саме в зв'язку з цим дивним (небувале зухвальство в советських умовах!) випадком і виявилось його божевілля. Відомо також, що він сам робив невдалу спробу самогубства (кидаючись між сходи з верхнього поверху Будинку Літератури ім. Блакитного в Харкові), після чого й був запроваджений до психіатричної лікарні. В кожному разі — лишився жити Сосюра після самогубства Хвильового дорогою ціною.

Правда, не виключеним є, що та дорога ціна, якою врятувався тоді Сосюра від смерті, полягала не тільки в божевіллі. Авторів цих рядків підчас перебування в ув'язненні в роки т. зв. „єжовщини” (1937-1938) стало відомо про одну таємницю біографії Сосюри, яку можна тут відкрити, бо це не інтерна таємниця Сосюри, а, так би мовити, кримінальна таємниця НКВД, яку треба розкрити. В 1937 р. в харківській тюрмі на Холодній горі перебувала ціла група заарештованих і згодом засуджених харківських студентів, що обвинувачувались в справі „націоналістичної терористичної організації”, що її, нібито, „очолював”... Сосюра. Але, на привелике диво, сам Сосюра, якого всі в тюрмі вважали вже напевно знищеним, насправді не тільки не був, навіть, арештованим, але скоро після того дістав, навіть... арешт!

Цей загадковий випадок, маючи на увазі подібні інші випадки, можна розгадати так: Сосюра був призначений до знищення, його тероризували, викликаючи в НКВД й показуючи йому матеріяли сфабрикованої спеціально „організації”, але при тому намовляли на співпрацю з НКВД, чи взагалі на тіснішу співпрацю з владою „в боротьбі проти ворогів народу”. Отже — чи не врятувався Сосюра ціною згоди на таку співпрацю?..

Ми не думаємо, щоб у цьому випадку мало місце те, що за советською термінологією називається „сексотство”. Люди такого масштабу й громадського звучання, як Сосюра, потрібні большевикам для іншого, хоч не менш ганебного, виду співпраці. Вони мають служити своїми іменами й популярністю в народі для творення прикриття большевицьким злочинцям у їх протинародній брудній роботі. Але для того, щоб зв'язати таких людей з собою морально, вони це роблять через НКВД, і то саме в такий спосіб, щоб з одного боку — знищити обрану жертву психічним терором, а з другого боку — зобов'язати її

фактом пов'язаності саме з такою установою, як НКВД. Так було „куплено” і Тичину, і Рильського, і Бажана. Так, можливо, сталося і з Сосюрою. Тим більше, що психологічно Сосюра, як відданий своєю свідомістю „першого Володьки” большевизмові, після потрясень страшних років „перелому”, що довели його до божевілля, міг зовсім логічно піти на такий шлях морального самогубства „другого Володьки”.

Тільки божевілля врятувало Сосюру від того кінця, що ним скінчили всі друзі Хвильового і що був призначений також і для Сосюри. В психіатричній лікарні, з якої він вийшов згодом по унормуванні психічного стану, зберігся він фізично від тих масових репресій і езекуцій Москви над українськими письменниками, що ними вона „прочистила” українське життя від „небезпеки українського націоналізму” в роки 1933-1937. В кожному разі, відлівши після цього, Сосюра, як поет, майже згинув. І не стільки в мистецькому розумінні, скільки в розумінні втрати саме того, що робило Сосюру цікавим в поезії, як виразника певного людського явища. Те, що став писати Сосюра після потрясіння 1933-1937 р. р. — це вже майже саме штамповане „розумнікування” перелякано-вірного „першого Володьки”. Крім форми віршу, воно майже нічого не має спільного з поезією. Зрештою — це те ж саме, що сталося за цей час і з Тичиною, Рильським, Бажаном. За це він і дістав разом з ними орден (майже всі українські поети, що лишилися живі, дістали ордени, ніби в доказ того, що, мовляв, Москва не тільки б'є і вбиває, але й жалує), але в той же час втратив не тільки популярність, а й взагалі всяку цікавість до себе з боку так захопленого ним колись українського масового читача. Головного — серця, українського серця „другого Володьки” в Сосюрі надовго не стало чути.

***

І ось несподівано в час останньої війни знову, хоч незрівняно слабше, почувся голос цього змученого серця. Сталося це поза Україною, в далекій чужій Башкирії, де Сосюра опинився в становищі своєрідного підсоветського „ді-пі”, тобто — будучи евакуованим большевиками з України в 1941 р. Втративши Україну, що опинилась під німецькою окупацією, большевики вже не мали підстав боятись у Сосюрі „другого Володьки”.

Навпаки — вони його тепер стали потребувати. І це, власне, вони самі викликали знову до життя цього недобитого „другого Володьку”, примусивши його, цього разу вже на їхнє пряме завдання, говорити широко від серця, говорити так, щоб це промовляло до інших українських сердець. Просто — серце „другого Володьки” було мобілізоване більшовиками, як сила, здатна мобілізувати почуття українських мас, залишених під німцями і тих, що опинились в советській армії, чи на становищі советських „діпі”, і які мали тепер воювати за Україну... для більшовиків.

Сосюрі було дозволено писати про те, про що перед тим було заборонено навіть і згадувати, і за що, власне, його й було доведено терором до божевілля. Дозволено писати про свою „синю омріяну Україну”, про свою широкую любов до неї, про свою мрію про її волю. При чому — дозволено було писати про все це безпосередньо, без підміни поняття України поняттям набридлої підсоветським українцям „соціалістичної батьківщини”. Дозволено писати про Україну „взагалі”, щоб серед українців можна було сіяти ілюзії про якісь, нібито, зміни більшовицької політики щодо України і ловити широкі українські серця на новий гачок.

В наслідок маємо пару книжечок поезій Сосюри, виданих в Уфі й Саратові, де перебували в роки 1941-1943 українські підсоветські „діпі”. І ці книжечки повні таких віршів, які сьогодні можна без змін друкувати в кожному українському „діпівському” виданні на еміграції, як вислови типових також і для протисоветських „діпі” настроїв. Така напр. книжечка з назвою „В годину гніву”, що її можна б назвати також „В годину ширости”. Крім кількох віршів, що за советським стандартом з обов’язку присвячені „кесареві” й „кесаревому”, в усіх інших мова йде про позачасову поневолену й прагнучу визволення Україну, про патріотичну жертвенну любов до неї поета і про боротьбу українського народу з окупантом. І саме головне — про окупанта говориться без жадного (за рідкими винятками) натяку на те, про якого саме окупанта йде мова: про німецького фашистського, чи про російського советського? Так само неозначено говориться й про бажану поетові майбутню волю України: чи про „волю” в більшовицькому розумінні, чи про волю в розумінні українському, самостійницькому? Дійсно, в цьому

випадку можна б ще раз повторити слова Сосюри з книжки „Серце”:

А ви догадайтеся любі,
яку я Україну люблю?...

Звичайно, в усіх цих віршах нема ані сліду чогось протисоветського. І, навіть, нема жадних підстав думати, щоб автор їх якесь протисоветське наставлення міг мати. Ні. Він тільки використав дану йому нагоду не говорити в цих віршах про своє свідомо-розумове наставлення, яке, без сумніву, лишилось віддано-советським, і говорив тільки про безпосередньо-ширі почуття свого серця. Ці свої вірші поет в одному місці так і характеризує, як

подарунок Україні
серця бідного мого.

В порівнянні з творами „другого Володьки” до сталінського „перелому”, ці вірші буквально невинні. Але в порівнянні з попереднім періодом творчості Сосюри також і саме об’єктивне звучання цих віршів у підсоветській дійсності стало інакше. Те, що раніше звучало невинно, тепер у цій дійсності стало звучати як не знати який „націоналізм”. Після того, як по розправі з усіма проявами українського думання й почування в роки 1933-1937 мова про любов до України без обов’язкового „національного по формі, соціалістична по змісту” стала забороненою ерессю, дозвіл говорити про це бодай в Уфі був не абияким „лібералізмом” з боку більшовиків, а використання цього дозволу з боку Сосюри було не абиякою... сміливістю? Ні — наївністю...

Справді, так широко використав Сосюра період вимушеного воєнними обставинами більшовицького „лібералізму” тільки в своїй сердечній наївності, а ні в якому разі з якогось свідомого наставлення. І відчувши себе в своїй рідній стихії, Сосюра аж до 1947 р. включно творив такі широкі „подарунки Україні серця бідного” свого. Такими подарунками рясніє також і повоевана вже збірка віршів „Щоб сади шуміли”, яку, навіть, з нагоди ювілею 30-ліття літературної діяльності Сосюри було „удостоєно” т. зв. „сталінської премії”. І в цій збірці вміщено було також написаний ще в 1944 р. вірш „Любіть Україну”.

Але тут більшовицька гра в „лібералізм” скінчилась. Україна знову опинилась міцно в більшовицьких руках і український патріотизм, навіть обмежений тільки звичайною любов’ю до

України, став для большевиків небезпечним. Почався спішний відворот назад, на старі й сталі позиції безоглядного нищення всього українського. І тут прийшла чергова і, може вже остання, большевицька „операція” серця Сосюри...

Речі, зв'язані з останньою голосною „справою Сосюри”, широко відомі, і про них нема вже чого говорити. Можна тільки заперечити поширену думку про це, як про чергову „трагедію Сосюри”. Якраз цього разу вже ніякої трагедії з Сосюрою не сталося. Після тієї справжньої трагедії, яку пережив Сосюра в тридцять років, вся його дальша діяльність і саме життя взагалі перестали бути самостійними, визначуваними особистою ініціативою. Він став лише виконувати автоматично волю влади, яка дарувала йому життя і можливість, бодай на замовлення, писати. Нічого з власної ініціативи він не міг робити і не робив. І вірші типу „Любіть Україну” він написав, безперечно, на пряме замовлення влади, хоч і щиро, бо саме так було потрібно владі. Коли ж, по виконанні завдання, він же сам мусів упасти жертвою зміни тактики цієї влади щодо України, то це вже для нього не було трагедією, бо й не було взагалі несподіванкою. Як відомо, в СРСР всі вже давно засвоїли собі правило, що всі настанови влади перманентно міняються і відповідно до того мусять обов'язково ставати „козлами відпущення” ті, що в свій час вірно виконували змінену пізніше настанову. Цим і пояснюється той дивний і незрозумілий для позасоветського світу факт, що в СРСР всі ті, кого обвинувачують в „ухилах” за те, що вони виконали в свій час завдання влади, не тільки не намагаються перед владою виправдуватися, а навпаки — намагаються якнайскоріше самі себе перед владою „засудити”. Не дай Боже, щоб хтось посмів виправдуватись! Це б означало, що він справді сприйняв усе це трагічно, а цього якраз в СРСР і не вільно. Там усі це сприймають радше комічно. А ще радше — не сприймають цього взагалі ніяк, реагуючи на все автоматично, так як велить приписаний советський стандарт, бо однак всяке самостійне, особисте сприйняття в підсоветській дійсності є безглуздом. І, звичайно, й Сосюра, пишучи вірші типу „Любіть Україну”, знав наперед, чим це скінчиться, і був готовий на це. Тому нічого трагічного з ним особисто в зв'язку з „викриттям” у нього раніш дозволеного йому „націоналізму”, не сталося. Трагедія сталася раніше, тоді, коли Сосюра став пе-

ред необхідністю компромісу з владою. Пішовши ж на цей компроміс, він знав добре, на що пішов.

Недавно в органі московських п'ятиколонників в Канаді „Українське життя” (?) один із перебуваючих на Україні співробітників цієї газети вмістив своє „інтерв'ю” з Сосюрою в Києві вже після останнього „викриття” в нього „українського націоналізму”. В цьому „інтерв'ю”, намагаючись „спростувати” факт переслідування Сосюри советською владою, автор наводить слова Сосюри про те, що він „з вдячністю” сприйняв „критику” його творів і тепер працює над новою книгою під назвою „Труд”, у якій він має оспівати по новому любов до України, як любов до праці на Україні для добра всього СРСР, а в першу чергу — для „великого” і т. д. „старшого російського брата”. Мовляв, він, Сосюра, прагне з усіх сил „виправити свої помилки” перед владою, і він, звичайно, їх виправить.

Безперечно, знаючи підсоветську дійсність, ми нічого іншого не могли й сподіватися, як саме такого поведження Сосюри після голосного „викриття”. Питається — а хіба якось інакше міг би Сосюра себе там тепер поводити? Більше того: ми, навіть, легко повіримо, що Сосюра дійсно так широко прагне „виправитись” перед владою. Але в цьому, власне, трагедія. Тільки не особиста трагедія Сосюри, а загальна національна трагедія України.

***

Дійсно — вся ця т. зв. „справа Сосюри” в зв'язку з віршем „Любіть Україну” звучить сьогодні справді трагічним „мементо” для України в СРСР. Подумати тільки: українцям на Україні забороняється, як не знати який „злочин”, ніщо інше, тільки всього лише любити свою батьківщину. І це в той час, коли їх примушують не тільки любити, а просто обожнювати окупанта України — Росію!...

Правда, любов до України в СРСР завжди вважалась чимось „злочинним”. Питання Хвильового в його новелі „Редактор Карк” — „Невже я злочинець, що безумно люблю свою Батьківщину?” — мучило підсоветського українця вже на самім початку підсоветського періоду історії України. Але довший час це питання стояло тільки в зв'язку з проблемою комуністичного інтернаціоналізму, а не в зв'язку з російським советським націоналізмом. Раніше від підсоветського українця вимагалось

зречення любови до своєї батьківщини в ім'я, нібито, великих загальнолюдських ідеалів комунізму. Це ще, бодай хоч у якійсь мірі, могло мати якесь моральне виправдання. Принаймні — таке виправдання тоді шукалось, і в такому шуканні, при всій його безнадійній наївності, було щось від величного людського ідеалізму. В кожному разі — в цьому не було ще нічого, що принижувало б гідність української людини в порівнянні з російською, бо й від російської людини тоді вимагалось те саме.

Як саме в ті часи ставилась проблема любови до своєї батьківщини взагалі і до України зокрема, характеризує тодішній вірш Тичини, в якому він, проводячи паралелю між буйним розвитком російського національно-культурного життя в СРСР і станом на Україні, писав:

І Белий, і Блок, і Єсенін, і Клюєв...

Росіє, Росіє, Росіє моя!...

Стоїть сторозтерзаний Київ

і двісті розп'ятий я...

Там скрізь уже сонце, співають: „Месія!”...

Долини, тумани, болотяна путь...

Воздвигне Вкраїна свого Мойсея,
не може ж так бути!

Не може ж так бути, о, я вірю, я знаю!

Крізь бурі, крізь вітер, крізь грім від повстань —

од всіх своїх нервів у степ посилаю:

поете устань!..

Чорнозем підвівся і дивиться в вічі,

і кривить обличчя в кривавий свій сміх:

поете, любити свій край не є злочин,

коли це для всіх.

Як бачимо, тоді ще вільно було в СРСР проводити паралелю між Україною і Росією, як двома рівнорядними величинами, зокрема в питанні любови до батьківщини й праці для її національного добра. Мовляв — розквітає національне життя Росії, то мусить так само розквітнути й для України, бо це „для всіх”.

Але до чого дійшло сьогодні? Сьогодні цитований вірш Тичини на підсоветській Україні вже є справжнім „контрреволюційним націоналізмом”. Сьогодні Тичина вже таке написати не посміє. Сьогодні він мусить, і він це бездоганно робить, вихо-

увати в українців рабську любов до Росії і всього російського, як безумовно вищого, ліпшого від українського, приглушуючи любов до України, бо сьогодні вже все те, що є „справою чести” і „советським патріотизмом” для росіян, є гідним кари злочинним гріхом для українців. І якби сьогодні Тичина міг бути щирим, він мусів би, здається нам, переробити свій цитований шойно вірш приблизно в такому дусі:

І „белий”, і „красний”, Валуєв і Кіров...

Росіє, Росіє, Росіє моя!...

Стоїть сто раз „чищений” Київ

і двісті раз куплений я...

Там Сталін вже сонцем, співають: „Месія!”...

Долини, тумани, болотяна путь...

Не можна бажать і Вкраїні Мойсея, —
не можна, бо вб'ють!

Не можна, бо вб'ють, о, я пробував, знаю!..

А степ український крізь грім від повстань

до всіх моїх нервів мені посилає:

поете, устань!

Та слідчий з'явився і дивиться в вічі,

і кривить обличчя в кривавий свій сміх:

поете, любить лиш Росію не злочин,

а край свій — це гріх!...

При всій своїй пародійності, ця переробка, по суті, не є жадною пародією. Це буквально точне окреслення сьогоднішньої ситуації Тичини, а з ним і всього українського народу в СРСР. Писання „Правди” з приводу „Любїть Україну” Сосюри, писання про те, що, мовляв, не вільно говорити про любов до України „взагалі”, бо треба любити тільки „советську” Україну, і то не окремо, а тільки разом з усіма іншими народами СРСР, а в першу чергу — з російським народом, і в той же час — писання про те, що все російське взагалі, а не тільки советське, є найкраще, найпередовіше і т. п. — це ж явне й безсоромне підкреслення того факту, що в СРСР можна і треба любити тільки Росію, і в ім'я неї треба зріктися всякої любови до України.

І коли вже висловлювати суть сучасної ситуації України і українських поетів в СРСР пародійними переробками засуджених за „націоналізм” віршів на тему любови до України, то найкраще б для цього надавався якраз вірш Сосюри „Любїть Укра-

їну". Тим більше, що й сама ситуація Сосюра, його голосна „справа”, є типовою своєю трагікомічністю для цілої сучасної української дійсності в СРСР. Нам здається, що якби Сосюра був не то що більше ширим (відмінно від Тичини, йому якраз ширости не бракує), а більше свідомим справжнього стану речей, він мусів би свій вірш „Любіть Україну” написати приблизно в такій редакції (для порівняння див. текст вірша в кінці збірки):

Любіть Україну, як хоче любіть,
як вітер, як трави, як води,
та тільки мовчіть і про це не кажіть,
бо вб'ють вас при першій нагоді.

Любіть Україну у сні. Наяву
не вільно любить Україну,
ні вроду її все живу і нову,
ні мову її солов'їну.

Під „братнім народом”, мов путом міцним,
закута вона вже віками.

Любіть Україну лиш серцем своїм,
а „старшого брата” словами.

Для нас у совітів єдина одна
за неї всім путь — люті кари.
Москва „на чеку”, і готує вона
нам кожному в серце удари.

Україна страшна їй — в електри огнях,
у пісні у кожній, у думі,
в дитячій усмішці, в дівочих очах,
і в скромних віршів моїх шумі...

Та як купина, що горить — не згора,
Україна живе — у дібровах,
у зойках гудків, і у хвилях Дніпра —
від крові уже пурпурових.

В огні кононад ще розвієм ми в прах
чужинців у всяких мундирах,
та поки у темі ми проб'єм собі шлях,
послухайте слів оцих щирих...

Юначе! Хай будуть для тебе, як сміх
крізь сльози ганьби, слова ції:
не можна любити Україну й других

народів, крім тільки Росії.

Дівчино! Як небо її голубе,
люби її й знай: в ту ж хвилину
з коханим навіки розлучать тебе,
як визнають, що любиш Вкраїну.

Любіть же — в труді, у коханні, в бою,
як пісню, що лине зорею,
лиш мовчки любіть Україну свою, —
може щілієм ми з нею.

Звичайно, ми знаємо, що Сосюра ніколи не спроможеться на таку гірко-правдиву оцінку ситуації. Не спроможеться, бо свідомістю своєю він увесь у полоні обраної ним дорогою ціною переступлення через своє серце советської комуністичної формою і російської змістом ідеології. І нашу переробку його вірша, і все це, що ми про нього тут написали, він сам, напевно, якби міг це прочитати, назвав би „наклепом націоналістичного писака”. Свого часу він щось подібне з подібного приводу писав у своїй лайливій „Відповіді”. Тоді він декларував свою ворожість до закордонної „націоналістичної контрреволюції”, яка в тому випадку увособлювалась для нього в постаті Маланюка. Лаючись і нахвалюючись розправитись в майбутніх боях, Сосюра писав: „Шановний пане Маланюче, ми ще зустрінемося в бою!”

Думаємо, що не інакше написав би він тепер і по нашій адресі. Бо ми теж не сумніваємось, що в майбутніх неминучих боях за долю України він, якщо советські боги дадуть йому до того часу дожити, буде таки по той бік барикад. Задалеко зайшов він (і ще зайде) у своєму, хоч і половинному, служінні найстрашнішому ворогові українського народу, отже — йому просто вже ніяк і нікуди буде від своїх панів подітися. І нам таки доведеться зустрінутись з ним у бою з протилежних боків. Але, не зважаючи й на це, ми, знаючи, що по той бік барикад буде тільки „перший Володька” з його чужою нам свідомістю, матимемо з собою по цей бік того „другого Володьку”, чие шире українське серце, палаюче гарячою любов'ю до України, промовлятиме до нас із його творів, зібраних у цій скромній книжечці.

Василь І. Гришко

I
З ТВОРІВ 1921 — 1931 Р. Р.

***

М. ХВИЛЬОВОМУ

I

Сніг...
Перед очима за лицами лица — вулиця метушиться...
Мов у сні,
падає сніг...
Мої думи заклопотаними горобцями —
за сніжинками, за летючими...
Ех, їдять його мухи з комарями!...
А як же це тепер дома,
коли там голодні й босі?...
Ще ж нічого, як була осінь, а як зима?...
І знову будуть цокотіти колеса,
і потяг буде бігти, бігти...
Вибіжать назустріч батькові діти, —
і невже ж
я буду співати про золоту березу?...
Ні!
Я піснями прострелю синьоокі хмари,
візьму своє покинуте кайло
і піду на Скальковське
чорне золото рубати.
Там знайду собі пару
і буду з нею на кліті кататись
аж „на два удари”...
Стережіться ж, розхристані хмари!...

II

Татарин в постолах... нема продольні й краю...
і сухо кайло б'є блискучий антрацит...

Що буде через мить — ніхто про те не знає.

Цить, моя пісне, цить...

Вагончик забуривсь... як важко піднімати!
і навіть матюки тут тільки звук пустий...

А дома на печі — худа, голодна мати,
й здиhaє за селом наш тихий кінь гнідий...

А батька вже давно в забої придавило...

Ще тепла була в ніс його пахуча кров,
коли мені прийшлося змінити на кайло шило
й за похорон продати останнє добро...

Вагончик забуривсь... як важко піднімати!
і навіть матюки тут тільки звук пустий...

А на печі — худа, голодна мати,
й здиhaє за селом наш тихий кінь гнідий...

Сніг...

Перед очима за лицами лица — вулиця
метушиться...

Мов у сні,
падає сніг...

Мої думи заклопотаними горобцями —
за сніжинками, за летючими...

Ех, їдять його мухи з комарями!...

З ПОЕМИ „ОСІННІ ЗОРІ”

Куди дивлюся я?.. Дощі, дощі і мряка...

Куди звернуся я?.. Запорошило. Ніч...

Крізь хуртовини рев далекий дзвін на сполох,

Дзвонар рятує десь, а дзвони замело...

М. Хвильовий

Надворі знов зима, і падають сніжинки,
і вітер їх несе в туманну далечінь...

А десь копита б'ють пронизливо та дзвінко,
й поміж хрестами рам тривожно скло бренчить...

В останній може раз зітхнула десь дитина...

Ах, не одна вона, їх, леле, тисячі!...

А десь копита б'ють, і люди йдуть невливно,
й музика по кафе солодить апетит...

Я серця не здавлю в останній раз до болю,
не можу ж я мовчати, коли кругом горить...

Запалить далі хто сухим одчаєм бою,
й додолу упаде ударом димним грім?..

Навколо в галіфе гадючі нижуть зори...

Ще мить — і на плечах погони заблищать...

Та не пропав твій дзвін, дзвонар і друг Микило,
бо кайло ще в руках і не схилився стяг...

Прострелено віки гармат байдужим зором.

Один удар — і дим!.. І над степами — жах!...

Ми підем ще не раз з коханкою грозою,
де по коліна кров, блукати по шляхах...

Про що ж то шарудять під синім небом трави,
де місяць в бур'яни встромив холодний зір,

де лащиться до зір далекий дим заграви,
і молоком плеснув по небу козодій?...

Встають за рядом ряд руді над полем знаки...

Я чую димний крок запалених сотень...

Співають півні десь, і виють в ніч собаки,
і в даліні гримить, і в даліні гуде...

Я пам'ятаю день, розлуки день і Зою,
і на пероні сміх, і сум в куточках губ...

де під гарматний стріл лякливою козою
розпатлана зоря тікала по снігу...

Тоді цвіли волошками надії,
дивився ясно зір на світ і на людей...

Співають півні десь, і в ніч собаки виють,
і в даліні гримить, і в даліні гуде...

СТЕП

Ходить Степ.

Замислений Степ.

А на ньому синій, синій жупан.

За туманом — туман

і татарські загопи.

Розсипається Степ синім дзвоном...

Гей, крізь вітер і ніч бліді руки простяг
і поклав

на Чумацький, на зоряний Шлях...
бліді руки простяг...
Ходить Степ.
Замислений Степ.
А на ньому синій, синій жупан.
За туманом — туман...

***

Минай, проклята ніч, минай!
Розбийся на скалки, стривожена душа!..
Ще довго мандрувать, коханню ще не край.
Ша, мое серце, ша!..
Терпкий холодний жах... Вітри мої кохані...
Я мрію розіп'яв на золотій струні.
В степах блукає дзвін над синіми снігами
і меркнуть димарі в рожевім тумані...
Я — чорний езуїт. Ти не приходи до мене.
Не знатимуть уста єгипетських очей.
Хай в стрісі шарудить сумний ноктюрн Шопена,
і плаче молодик над схиленим плечем...
Криваві коси хмар, мов згадки про минуле..
Обличчя татарви... далекий стяг... Сірко...
Ах, не піду тепер я по садках Стамбулу,
на скелях Хортиці не розкладу огонь!..
Минай, проклята ніч, минай!
Розбийся на скалки, стривожена душа!..
Ще довго мандрувать, коханню ще не край.
Ша, мое серце, ша!...

***

Одзвонила давно Революція.
Чую, чую — бетони кричать...
І нікому тепер не молюся я,
й запеклася на серці печаль.
І солодко сміються вітрини,
а сніжинки в розпуці летять...
Десь далеко цвітуть мандарини
і закохано хвилі шумлять...

МІСТО

Од трамваїв сине, сине місто,
золоті од ліхтарів сніги.
Хто прийшов із геніяльним хистом
і зробив це розчерком руки?
Хто чорнявим електричним дротом
синій килим неба пронизав,
що пливе в далеку Третю Роту
і сумний вертається назад?..
Місто взяло в ромби і квадрати
всі думки, всі пориви мої.
Це ж мені заковано стогнати
у його засніженій груді...
Це ж мені дитиною малою
заглядати в темні казани
і об мури битись головою,
розбивать печаль мою об них.
Ой, у парку снігові намети,
там проводять ночі „пацани“.
Тільки вітер знає їх секрети,
тільки вітер і холодні сніг...
Я не знаю, хто кого морочить,
але я б нагана знову взяв
і стріляв би в кожні жирні очі,
в кожну б шляпку і манто стріляв.
Але ні. Їх другим треба взяти.
І синіє невблаганно сніг...
Місто взяло в ромби і квадрати
всі думки, всі пориви мої.

***

В ліхтаревім морі йдуть байдужі люди,
і людина кожна — невідомий світ.
Я між них блукаю, все шукаю чуда,
все шукаю щастя уже скільки літ...
Де? В краю якому? В кого запитати?
О моїх поезій золоті рядки!
Синіми очима дивляться дівчата —

вечора міського зганьблені квітки...

Синіми очима дивляться дівчата,
і душа синіє, наче місяць той...
Що мені робити, вечоре проклятий?..
Ой!..

Суме, мій ти суме, де тебе подіти?
З каменем на шиї де й коли втопить?
Розгубились думи — безпритульні діти...
В золоті блакить...

Поспішають люди, поспішають речі,
хто спинився трохи — на панелі гинь.
На машину-місто задивився вечір,
туманіє синь.

Синь уже темніє... Ніч іде нечутно...
Та для міста ночі наче і нема...
В мене на кашкеті зірка п'ятикутня,
а на серці — тьма...

П'ЯНЬ

Весна моя, любов моя,
тебе у місті я не чую.
Солодка пісня солов'я
мене вже більше не хвилює.

Весна моя, печаль, журба!
Я, ніби келих, повний болю.
Іду й мовчу. Спішить юрба,
і я за нею — мимоволі.

Далеко в тьмі гаї мети,
заліті радістю дороги...
Іду, хоч нікуди іти,
спішу, хоч і нема до кого.

Куди тікати од жуті й дум?
Рида і кличе піаніно...
В „Нову Баварію” зайду,
нап'юсь — і стану, мов дитина.

Далеко десь гукнув гудок,
пливе над містом диму вовна.
І про партійний свій квиток

згадав я з болем невимовним

О, де наган? О, де рука?
Невже всю душу вже пропив я?
І заливається й гука
мене товариш чорнобривий.

Іду і не дійду ніяк,
аж очі з сорому на лоба.
Хіба забути можу я,
що вийшов сам із чорноробів?

Давно б себе застрелив я,
давно б мої зів'яли зорі,
та тільки те мене спиня,
що не один я п'ю із горя.

Є слово ніжнєє на „лю”,
та і його я вже не знаю...
Іду, хитаюсь, наче сплю,
собак у скверах матюкаю...

Минули дні, пройшли бої,
і погасає образ милий...
О, будні зоряні мої,
нащо ви душу отрули?..

ОСІНЬ

Мурами хмари осінні,
вітру печальний рев.
Тіні... падають тіні...
золото лине з дерев.

Чую за парком гули,
чую за парком — дим...
Згадує листя минуле
шумом пожовклим своїм.

В небі крикливі зграї,
крик той наводить тоску.
Вечір нечутно спадає
з листям на землю вогку.

Може — приснились сотні
й повна пожеж земля...
Тільки біліють самотні

лавки кризь голе гілля.

Може — приснилось поле
і на снігу бої...

Вже не вернути ніколи
дні романтичні мої.

З міста, кризь віти, мов думи,
тихі огні простяглись...

У європейським костюмі
я не такий, як колись.

Що ж, не такий — і не треба.
Солодко іншим быть.

Сине вечірне небо,
синя вечірня путь...

Пам'яті меркне криниця,
в муті не видно дна.

Іноді тільки присниться
куртка моя шкіряна.

Перетинає тіні
промінь, подібний мечу.

Споминів листя осінне
я під ногами топчу.

Більше уже не чую
громів повстань і антант.

Куртку мою шкіряную
носить якийсь спекулянт.

Скоїлось це зимою
в чорні голодні дні.

Ну і носи, чорт з тобою!
Зовсім не жаль мені.

Будуть огні, я знаю,
буйно шумить голова.

Не марно в столі чекає
браунінг номер два.

Будуть дні майоріти хутко
у червоному мариві дум...

І тоді я на шкіряну куртку
європейський зміняю костюм.

Знов загудуть бетони,
до неба здійметься гнів...

А зараз мені так сонно
і так скучно мені.

Хочете ви, щоб і нині
рвав я до болю крик?
Може ж бути людині
скучно хоч раз на рік? ..

Скаламутив я до краю
споминів воду ясну.

Інші нехай співають
про громадянську війну.

Світе мій синій, широкий,
на фоні прийдешніх заграв!

В ці бунтівничі роки
я вже своє одспівав.

Листя, немов заграва,
так і тремтить, і сія.

Осінь моя кучерява,
осінь моя!...

СМЕРТЬ

Наді мною ні вітру, ні гаю,
тільки літери чарні: „Кінець”...

Уночі, коли спати лягаю,
все здається, що я уже мрець.

І у мене вже ями — не очі,
серце стало в тяжкій тишині...

І так довго я спати не хочу,
і так жутко, так страшно мені!...

Кожний день нас потроху з'їдає,
в тьму відходять нові і нові.

Скоро прийде кінець, я знаю,
й непокірній моїй голові.

Буде небо за містом зелене
й дерева в тумані золотім,

і у траурних звуках Шопена
чорний прапор над гробом моїм.

Прийде дівчина блідна востанне,
що мене розлюбила давно.

Наді мною — промови й ридання,
а мені — все одно, все одно...

Наді мною нахилиться мила,
поцілує востаннє, зітхне.
Тихо гроб мій опустять в могилу
і засиплять землею мене.

І розійдуться потім понуро,
в колотнечі потонуть міській.
Тільки буде самотня фігура
на могилі ридати моїй.

Прийде вечір зажурений, синій...
Лиш єдине питання в груді:
чи багато дівчат на Україні
буде плакати за мною тоді?...

***

Я не можу і спати від ран,
не дає мені жити минуле.
Все частіше дивлюсь на наган,
все страшніше мені його дуло...

Кличеш ти?.. Я ж не можу ніяк,
хоч і знаю до тебе дорогу.
Повстає уся гідність моя,
вся любов повстає проти цього...

Ми з тобою зійшлись у маю,
ще не знав я, що значить ідея.
Ти й тоді Україну мою
не любила, сміялася з неї!..

Бачу в тьмі я пожежу руду
і знамена, знамена без краю...
До стола я нагана кладу
і два рази ключем замикаю.

І стає спокійніша душа,
пліч твоїх пропадають овали...
Ти для нашого руху чужа,
бо нужди ти ніколи не знала...

Світові піднімаються дні.
Як щасливо у їхньому русі!..

Ще наган пригодиться мені,
для других я іще пригложуся.

***

Білі акації будуть цвісти
в місячні ночі жагучі,
промінь морями залле золотий
річку і верби, і кручі.

Будем іти ми з тобою тоді
в ніжному вітрі до рання,
вип'ю я очі твої молоді,
повні туману кохання...

Солодко плачуть в садах солов'ї,
так, як і завжди, незмінно...
В тебе і губи, і брови твої,
як у моєї України...

Ось Вона йде у вінку, як весна...
Стиснулось серце до крику...
В ньому злилися і ти і Вона
в образ єдиний навіки.

***

Уже не сню я про бої,
про погляди імлісті.
Життя зриває дні мої,
неначе вітер листя.

Ходжу і марю. Зблід і вщух.
О, дум осінні зграї!
Люблю юрби я шум і рух,
у нім я потопаю.

Все усміхаюсь я огням,
вони, як зорі-мрії...
Здається, я чужим життям
живу і пломенію.

Я — у небеснім молоці,
я — в вітрі молодому,
я — скрізь, я — в дівчині оцій,
я — в візникові цьому.

Уже в осінньому цвіту

в садах трави килими,
і люди з течками ідуть
все мимо, мимо, мимо.

Іде, пливе юрби змія —
без ліку і без краю.
Між ними й дівчина моя,
якої я не знаю.

О, сонце!.. Я в твоїм меду —
над мукою, над брудом.
Нехай і сум, а я їду
і усміхаюсь людям...

***

Знову місто мое, не чужий я нім,
я його цілковито приймаю.
Я карбую свій крок на янтарні огні,
і мені, як музика, трамваї...

Тільки сниться мені робітничий народ,
що крізь ніч простягає нам руки,
що не вийшов іще із одвічних болот
і безодень покори й розпуки...

О, далекі дядьки бородаті мої!
Ви наївні, ви рідні, як діти...
Треба нам у міста, у заводи іти,
щоб навчитись уміть і хотіти!...

Як люблю я тебе, мій народе сумний,
мій чудний і трагічний народе!
Скільки виніс тортур ти в дорозі своїй,
а іще не скінчив ти походу...

Не ховайся в гаї. „Хворостянки” свої
ти в міста оберни огнеокі.
Я вже бачу огні, я вже чую бої
і твої мільонові кроки...

Як я чую тебе, як я знаю тебе,
я — колишній селяк і робочий.
Я забув і ріллю, і надривне „цабе”,
я не той, я вже іншого хочу.

Ти тепер не такий, я уже не такий.

Я твій син і поет, і любов'ю
дні залито мої... Наче зоряний рій —
мої думи і серце, і слово.

Я тобі їх несучу, бо мене ти родив,
бе мене годував і годуєш;
моє серце тебе тільки чує
і до тебе летить крізь моря ліхтарів...

***

Небо хмарне, вогке, наче з вати,
у дощовій завісі село...
Як бадьоро мені заспівати,
щоб це щиро було?..

Так обридли заплакані рими,
Гей ви, гони, гаї!..
Щоб пісні мої стали новими,
як налагодить струни мої?

Сонні верби... Привітна розмова...
Синій місяць у дзеркалі вод...
Там гудки заливаються знову,
і лунає завод.

На знайому стежку до тину
я не гляну тепер і на мить...
Там під вітром печальна шипшина
про минуле на сонці шумить...

Хай шумить... Я вже суму не хочу...
Кинув серце я нашій меті.
В мене карі задумані очі
і зиниці у них золоті.

В полі вітер регоче і лине.
Більше, пісне моя, не ридай.
Україно моя, Україно,
революції зоряний край!

З ПОЕМИ „ТАРАС ТРЯСИЛО”

(уривок)

... Шумить аул. Біля мечеті
в джигітів грає дівтора.
О, скільки Ятаган Охметі
привіз з козаччини добра!
Жінки, мов зорі, мов калина,
литки наляляли сонце й кров.
Та краще всіх йому Марина,
його найпершая любов.

Усі вітають Ятагана.
Шаблі, немов блискуча мить!
А в небі хмарні каравани,
і море чорнее шумить...
...І час летить кудись до брами...
Марині дні такі малі!
Вона гуляє на „байрамі”,
як на великдень на селі.

О, часу птиці віщі й сині,
ми — тіль од вашого крила!...
Марина зрадила Україні,
в татарську віру перейшла...
Я не за це люблю Марину,
і серце не того болить.
Мені болить, що Україну
вона забула... Люні, цить...

Гей, на морі сонечко —
батіжком.

Там ходила дівчина
бережком.

Виглядала милого
на коні.

Ой, вона в татарському
убранні...

Дівчина — не дівчина, —
жінка молода.

Не цвіте калиною
лобода.
В неї очі синії
з золотом рясним.
Звуть її Мариною,
а тепер — Ханім...

Вітер понад гаєм
молодий такий!
В похід вирушають
славні козаки.
Грає, грає сила,
не пісні — гроза.
Їх веде Трясило —
молодий козак.
Він сестру шукає
скоро другий рік.
Вітер понад гаєм
зашумів і зник.
Він далеко лине,
в нім і жаль і гнів...
І в лице Марині
щось він зашумів...

Зустрілись козаки й татари
там, де могили над Дніпром.
Поникли з переляку хмари
над ними огнем чолом.
Як завжди, тирсу вітер клонить,
тремтить і ние у траві...
Поодаль стали два загони,
мов перед громом хмари дві...
І от, нарешті, виїжджає
на чорнім коні Ятаган,
і козаків він викликає
покошувать татарських ран.
Ніхто виходити не хоче,
всі задивились і мовчать...
І грають Ятагану очі,

а в вишині орли кричать...
О, де ж ти, де козацька сило?
Невже ж зазубрено мечі?...
Але назустріч сам Трясило
до Ятагана радо мчить.
Зійшлись... А там летить Марина...
Вже видно на дорозі пил...
„Не може ж бути, щоб він загинув!
Кого ж тоді мені любить?...”
А там — удари за удари...
„О, Ятагане, любий мій!”
І роздалися ряди татарів,
Марина ж бурєю — на бій...
І похилилась у знемозі,
мов серце вирвалось із ґрат:
на смертній топчуться дорозі
і Ятаган і рідний брат!...
Трясила втома вже хитає,
не може підвести й руки.
На зброї сонце дико грає,
і дико цокають клинки...
Кому затьмарило світ білий?
Хто обернувся на рідний крик?
Кого по скроні через силу
востанне вдарив січовик?...
Ханим дивилась, ніби п'яна,
вона в цю мить і не жила...
Зів'яле тіло Ятагана
поволі зсунулось з сідла...
Махнув востанне він рукою
і ліг у ковилі мерцем.
Лиш кров гарячою росою
Трясило бризнула в лице.
„Алла, алла!...” Та на Україні
жити боягузам не дано!..
Трясило не впізнав Марини,
але Марині — все одно.
Невже? Невже Трясило гине?
„І ти туди? За ним? Овва!...”

Шаблюка блиснула в Марини,
і... покотилась голова.
Чия? Чия?.. Лежить Марина...
Вже пронеслась давно гроза...
І перед нею на колінах
Тарас Трясило, весь в сльозах...
Пізнав! Пізнав... Але з одчаю
він розгубив усі слова...
З плечми їй голову стуляє,
та одпадає голова...
Січовиків поникло коло...
Немов роса багрянний стяг,
їх піт укрит засмагли чола,
й чуби розвіяно тремтять...
Кричать орли... Лежать татари...
Прощально тирса шелестить...
І на Дніпрі од хмар пожари
відбилися тоскно у воді...

З ПОЕЗІЇ „С Л Ь О З И”

Польща і Русь збирали сили
і до земель ішли нових...
Ми їм історію творили,
самі ж жебрачили у них.
Їх таборів синіли шати,
було так радісно у них...
Ми лиш на кобзу вміли ґрати
й пасти чужим свиней чужих.
Все ждали ми, коли з імлі
нам день новий зорю народить,
і тільки грозами цвіли
твої пісні, о мій народе.
Твоїх повстань я не забув,
але співають про них не вмю,
бо після них ще дужче гнув
ти у ярмі покірну шию.
І от тепер, коли для всіх
цвіте веселкою свобода,

коли кати до наших ніг
упали громом ледоходу,
забуть не можу я про тих,
що не знайшли у морі броду,
що йшли служити чужим народам
і не знайшли кісток своїх...

УКРАЇНО МОЯ

Мого суму останні огні
потонули уже в далині.
Це лиш сон, це лиш згадка одна...
Україно, моя сторона!

Україно, моя сторона,
краю мій і сподівань і мрій!
Вже давно одгриміла війна
на твоїй стороні золотій.

Це тобі моя пісня і гнів,
і ридання, і розпач, і сміх...
Як люблю я твоїх юнаків
і дівчат чорнобривих твоїх!

Мое серце і слово на „лю”...
Ще я пісню складу не одну...
Як ненавиджу я, як люблю
Україну, мою сторону.

Я ненавиджу, нене, тебе,
що над нами ще висне імла,
що від кволого „цоб” і „цабе”
не далеко ще ти одійшла.

Ах, я хочу незнаних шляхів,
щоб твої кароокі сини
обернули у крицю свій гнів
після років безумних війни.

Як не хочу я давньої мли,
і бажання мое, як багнет,
щоб усі ми залізні були,
з золотими очима — вперед!

А люблю я тебе, ох люблю,
за пориви, за муки твої,

що не марно за сонце бої
заливали всю душу твою!..

Кожний крок одвоюем у тьми,
в новій формі вирує війна...
Будем, будем залізними ми,
кинем зір на світи не з вікна...
Україно, моя сторона!..

ЛИСТ

(з поеми „Вчителька”)

Неначе тут... Низенькі хати...
Сніги, сніги... Печаль і тьма...
Я хочу радості Вам дати,
а в мене радості й нема.

Роздерте серце України,
там, у минулому — бої...
Я пам'ятаю Вас, Галино,
як і поезії свої...

Ви хмарна дівчина. Про себе
я вже мовчу. І я сумний.
А треба бути таким, як небо,
як огнеокий буревій!..

Я Вам пишу і не востанне.
І тут і там, і тут і там
світи встають, кишить змагання...
Невжеж про себе думать нам?

Ламає тюрм одвічні стіни
рука напружена раба.
Так будьмо ж зоряні, Галино,
як наша зоряна доба!

Нехай навколо чорні зграї
багнети точать. Це пусте!
Ще буде радісно, я знаю, —
Ваш — **Володимир Вапліте.**

***

І знову дні руді та бурі,
такі щасливі та сумні!

Ми не обернемо на бурі
свої ридання і пісні.

Невже не згине доля клята,
щоб не казали вже про нас,
що ми наївні, як телята,
у цей важкий грозовий час!?

Невже не можна, мій народе,
усім сказати, що ти є ти,
що страшно нам на тихі води
через кістки твої іти!...

Тебе взяли ми в збройне коло,
бо буде бій, всесвітній бій!
Тримай же вище горде чоло,
о мій народе дорогий!

З ПОЕМИ „МАЗЕПА”

(уривки)

I

І од зорі і до зорі
при королівському дворі
танки й музика без перерви.
Там очі панн хвилюють нерви,
і під крилами віт густих
у тьмі алей — цілунки й сміх.

Там у далекім зір огні
все ходять лицарі ясні.
Мов рух меча — метке їх слово.
І паж між ними чорнобровий,
мов тінь, легким блукає кроком,
такий стрункий і самотній.
В очах його — туман, огонь...
Хто він такий? Як звать його?..

Він задививсь у ночі тьму,
притис до пліч вузькі долоні,
і чорні кучері на скроні
упали хвилями йому.
На бархат вій, на владні очі
вже не одна молилась панна,

зорею тихою цвіла,
і перед гордою красою,
непереможною такою,
встоять ніодна не могла.
Від панн жінки не відставали...
Він дарував на мить любов
і знов, байдужий, далі йшов.

Куди він чорною стрілою
немов летить на фоні ночі,
що загубив, чого він хоче
тут над північною рікою?
Кого він жде і відкіля
у тихім парку короля?
Та обриває думки лет
тонкий і ніжний силует,
що в тьмі все ближче і чіткіше...
Це — пані Зося, удова,
любов Мазепи чергова...

Та в парку бути не можна Йвану,
він королівський паж коханий,
і од зорі і до зорі
він мусить бути при королі...
...А Йвану заздрили, ще й як!
І чув не раз мій чорнобровий:

— Паж — українець, круль — поляк?
Та де це видано, панове!

Але сказати не сміли крулю,
бо круль Івана полюбив
за голос ніжний, наче спів,
за рухи бархатні і чулі,
за гречно зроблений уклін,
і що такий пригожий він.
Й Мазепа — шляхтич з України,
теж уподобав короля,
і полюбив любов'ю сина,
а не любов'ю холоуя.

Він подає йому вино...
„Паж і холоуї — не все одно!...” —

так дума Іван під чарок дзвін.
„Я хочу быть таким, як він, —
де народивсь і виріс я,
там, де Україна моя!...”

Хтось відповів на влучне слово,
круль засміявся сивобровий,
і з ним сміється заля вся,
мов буря, що шумить над степом...
І не сміється лиш Мазепа.

Король

Чого задумався, мій паже?
Обридли мо' красуні наші,
що за усмішку їх одну
ішов не один до загину
і зараз не один би вмер.
Чи може ти згадав тепер
про чорнобриву Марусину,
що десь забув і загубив?

Мазепа

Ні, я згадав про Україну,
козацьку волю і орлів..
Про дальній плач, і сміх, і спів,
про рідний шум і верб, і трав...
Козацьку волю я згадав!
Там дзвін копит, і крик, і постріл,
там шаблі рух — меткий і гострий.
На бунтівливій оболоні
живуть там бурею яркою,
і золоті зорі долоні
тремтять над синьою рікою,
мов хочуть впасти в сребро...
І зветься та ріка — Дніпро.
Там у ясному хороводі
дівчата чайками...

Король

Ну, годі..
Я бачу, ти не тільки паж,
але й поетом бути можеш.
Твої слова, як зорі й рожі,

в них і любов, і туга, й гнів...
Бач, як усіх заворожив...

І круль повів навколо оком...
Усі задумались глибоко,
у всіх під віями гроза...

Голос

Ах, ці хохлацькі кобзарі!
І тут нема од них покою.
Ну, що робити нам тепер?...

Й невдалий Зосин кавалер
на Івана дивиться й чекає...
Та той уваги не звертає,
лише здрігнув і трохи зблід.

Мазепа

Пан Броніслав хильнув як слід,
це видно і по носі й мові...

Король

Ну, годі, годі вам, панове,
покиньте дотепи і гнів!
Таких побільше б вечорів.
На добрий час! Ходім, мій паже.

Гості

На добрий час, величність ваша!...

II

Пан Броніслав не п'є, не їсть.
Його гнітить безсилий гнів,
він, як осінній скорбний лист,
з лица пожовк і почорнів.
Безжурний музики мотив
його нервує, непокоїть...
Ще й досі Зосі молоді
він чорним вусом не скорив.
Од муки серце в нього рветься,
вона ж кепкує і сміється.
Її бере, о, матка-боска,
безвусий паж, цей „шляхтич хлопський”,

цей ловелас тонкоголосий
із голубої України!?...

...Немов на тихім тлі заграв,
бенкет в огнях сія і тане.
Сидить совою Броніслав
і косо погляда на Івана...

Не чує Іван, любов'ю радий,
як пан гадюкою сичить:

„З якою радістю, проклятий,
я б заколов тебе в цю мить!”

Іван покида огні і дим,
іде на шум берез і хвої.
Усмішка Юзі молоді
і непомітний знак рукою
його покликали туди.

Зірки, зірки! Лиш вам одним
шумлять задумані вершини,
й про Дон-Жуана з України
пливе, снується пісні дим,
то тане, то зростає знов...
Яка це музика — любов!..

А Броніслав, неначе буря,
зарані кров'ю помсти п'яний,
по парку скрізь шука Івана
над Вісли дзеркалом ясним...
Він думає, що Зося з ним...

А потім з Юзею Іван
десь біля замку розійшлися.
Був вітер юний і дзвінкий.
Мазепа звів до неба очі.

„Зірки, зірки, мої зірки,
я віршувати зараз хочу!”

Снується, лине пісні дим
про дивний шум берез і хвої,
про козаків, про дальній дім,
що над могутньою рікою,
про дзвін копит у даліні,
про очі дівчини сумні,

що вся в сльозах з вікна малого
глядить печально на дорогу.
Стирає час копит сліди...
Він не повернеться, не жди.

Іван у настрої сумтнім
душею тоне молодюю.
І раптом чує — хтось за ним
іде рішучою ходою...
Хто одірвав його від дум,
хто дав на це нахабі право?...
Та протинає ночі тьму
суворий голос Броніслава:
„Постійте блазню чорнобровий!
Я хочу вам сказати дві слові.
Щоб не повадно вам було...
ну, словом — шпаду на-голо!”...

Мазепі стало млосно й радо,
скривила губи лють терпка,
і дорозе держально шпади
до болю стиснула рука.

Держися, любий мій козаче,
не можна тут ловити гав!...
Іван дає спокійно здачі,
і захитався Броніслав.

Був довгий бій під ночі крепом.
Був, наче буря, Броніслав.
Спіткнувся, похилився і впав
з проколотим плечем Мазепа.

Невже кінець? Під ночі крепом
було так тихо все кругом.
Пан напоровся животом
на золотий клинок Мазепи.
Немов спочить на нього ліг.
І все...

Знайшли на ранок їх
бліді стрівожені пани.
Лежали в чарах тишини...

. . . . .

III

Був довго Іван у сні неначе,
і серце стомлене козаче
то відпускав, то тиснув жах,
що жить йому лишилось мало...
Він бачив, смерть в його ногах
з косою грізною стояла,
щоб голову одтять йому
і повести у вічну тьму...
...Так трудно Іван боровся з смертю.
У боротьбі кошмарній тій
він став тоненький і худий,
і на лиці його, як віск,
погас очей юнацьких блиск.
Він дихав швидко і невпинно,
немов дідусь, або дитина.
Та боротьба як ніч була.
Не раз здавалося, що гине.
Та тільки думка про Україну
герою вмерти не дала.
Над ним рідіти стала мла,
став повільніший дих Івана
і смерть з косою відійшла
в свої незлічені тумани.
Десь сміх її востаннє гув,
мов реготали давні грози...
І на лиці своїм відчув
Іван чийсь гарячі сльози.
Немов огонь вони пливли...
То сльози Юзині були...

Мазепа

Так свіжо й легко на груді,
неначе гору з неї збили.
Знов за вікном степи руді,
і Україна, край мій милий,
що як зоря мені сія...
Я буду жить. Прощай могило.
Повніше зір і серця бій...

Юзя

Яка я рада, любий мій!..

Мазепа

Мій геній, добрий, золотий,
моя любов, відродо мила,
якби ти знала все, то ти
за мною більше б не ходила,
в свої долоні золоті
не брала б ти мого обличчя,
а прокляла б на віки вічні
і брови, й губи, й руки ті,
що ти життя своє невинне
зв'язала з ними до загину.
Якби я все сказав, кохана,
чи дарувала б ти Івану?

Юзя

Мовчи, мовчи, орлюню, цить,
тобі не можна говорить.
Щоб не було, я добре знаю —
моя любов усе прощає...
Ну спи тепер, а я піду.
Заграло сонце на дуду,
квітки вуста свої розкрили,
щоб славословить день новий,
і за спиною — наче крила.
Спокійний сон, коханий мій!

Мазепа

Спокійний сон, моя кохана!..
...І сон прийшов і взяв Івана
і над морями хмар і гір
поніс у тихий монастир.
Там, де пливуть вечірні дзвони,
де мати — йгуменя бліда
перед іконою риди
і хреститься, і б'є поклони,
і сина згадує свого.
Там тихий спів, лямппад сгонь,
черниці йдуть, мов тіні чорні
рядами скорбними у тьму,

і все нагадують йому
про дні дитинства неповторні,
про золоті хлоп'яцтва дні,
що пролетіли, наче птиці...
Лице учительки-черниці
над ним схилилося... — Маля...
Так добре світять очі сині.
Він з нею вільно розмовля
і по-французьки й по-латині,
він знає, де яка земля,
як там живуть чужі народи,
які в них звичаї і як
Україну полонив поляк,
і наче оводи ті злі,
її обсіли москалі.

І очі хлопчику горять,
він б'є себе в маленькі груди:

— Я України не забуду,
вона для мене, як зоря!
Покличте знову кобзаря!
Я так люблю його мотиви
і золоті його слова
про те, що воля ще жива,
що наша слава не загине!..

Така любов до України
в його піснях, в очах його!
Од них іде такий огонь,
і пальці струнами невпинно
біжать, мов коні по стелах,
мов сльози по щоках старечих...
І трусяться маленькі плечі,
і гнів стискає кулачки:

— Ми візьмем ворога в клинки,
і на кістках його проклятих
знов зацвіте Україна-мати!

— Учись, Іване... і любов,
свою любов до України
вмій влиль у формули чіткі,
умій спинить гарячу кров,

рух нерозважливий руки,
і стиснуть серце, коли треба.
Хай пада все, палає небо,
а ти іди спокійним кроком
до точки, що намітив оком.
Учись війни у ворогів,
вивчай і вдачу їх і зброю,
і слава піде за тобою,
немов за піснею мотив.

І хлопчик слухає, мов п'є
слова послушниці чудові,
і наче серденько своє
він стиснуть хоче, хмурить брови,
голівку чорну нахилив
перед лицем незнаних злив,
мов приготувався до бою
з непереможною судьбою.
Він на війну зміняє мир,
щоб ув огні згоріти щиро.

Неначе струни дивні ліри,
далекій дзвонить монастир...
Там золоті Софії дзвони
пливуть над містом монотонно,
Івана кличуть і гудуть:

— Залізним будь, залізним будь!
Умій боротись до загину,
й свою нещасну Україну
на чужині ти не забудь!

— Ні, не забуду! Я їду
до тебе, краю мій убогий!..

Іван спускає з ліжка ноги,
йде, мов лунатик, до вікна...

— Я так люблю твої дороги,
моя Україно сумна!
Ти на груді моїй, мов рана...
О, як залізно вірю я,
що час визволення настане,
і шабля золота моя,
Мазепи, гетьмана Івана,

над трупом ката засія!
Скоріш коня мені, коня!..

Кричить Іван... волосся дуба,
лице надхненне і худе...
під місяцем білють зуби,
і кров тече з притислих губ...

Він у білизні, трупом труп,
стоїть у місячній кімнаті,
неначе Марко той проклятий.
Ось повертається, іде,
ляга на ліжко, і безмовний
так страшно дивиться у тьму...
Крізь вікна хмар кривава вовна
про смерть нагадує йому,
коли, покинутий своїми,
програє він рішучий бій
і у Румунії чужій
безславним сном, старий, спочине.

Як тяжко знов... Ось по кімнаті
іде його старенька мати,
благословля його хрестом:

— Готовий будь! Збирайся, мій сину!
Народ хвилюється кругом. .
Будь оборонцем України,
що на шаблюки точить рала.
Тебе народ і бог обрали.
Надінь шолом і меч візьми,
стань на чолі, здійми повстання,
хоч і чека тебе за тее
страшна дорога Моїсея,
доноси, зрада і вигнання...
Та доля страдників така.
По їх дорозі в бурі часу
колись пройдуть нестримні маси.
Хай не здрігне твоя рука,
будь смолоскипом днів нових!
Хай ти згориш, і вітру сміх
розвіє попелом надії, —
той не живе, хто жить не вміє

з душею темною раба.

Життя ж — це вічна боротьба,
і тільки сильними народи
куються в нації, ідуть
крізь бурі в радісні походи,
торують для нащадків путь.
Ім не страшні ні жар, ні лід,
бо в даль веде їх моноліт.

Люби ж, мій синку, свій народ,
веди його і йди за ним.

Хай не спина пожежі дим,
не кривить в крик твій юний рот,
усе знеси! Готовий будь!

Хоч і тяжка твоя дорога,
та це, мій хлопчику, нічого.

Сідлай коня, і швидче в путь!

Хай не ляка тебе могила...

Йй хрест блиснув, як меч кривавий,
десь загуло стократно „Слава!..”

„На смерть мене благословила”,
Іван подумав. „Я готов!

Тепер я знаю, що робити.

Я розкажу, чиї ми діти,
я возведу ясні міста...

Нас поведе вперед любов,
любов і воля золота!..”

Він довго зорив до утоми
в куток таємний і знайомий,
де мати чорна і бліда
з хрестом пропала без сліда.
Даремно звав її Іван
і простягав до неї руки, —
в кутку тремтів якийсь туман,
ридала пісня, й тужні звуки
за серце тисли молоде...

Не зчувсь Мазепа, як вікно
залив багрянцем юний день,
як Юзя перед ним давно
стояла, наче на молитві.

Він снів про походи, про битви,
коли крові густе вино
полетіть по степах широких,
де йтиме цар нестримним кроком
„в Європу прорубать вікно”.
Він чує, цар іде по ньому,
у грудях грузнуть каблуки,
так тяжко дихати старому...

— Чом ти прийшов до мого дому,
північний злодію? Чому
мене ховаєш у труну?

Що я зробив тобі, проклятий?

Але у відповідь гармати
grimлять під мурами Полтави,
і заглушає крики „слава!”,
мов рух розпечений ядра,
могутнє й радісне „ура”.
Іван схопив себе за груди,
сорочку рве, кричить, рида,
і панна злякана, бліда,
його в сльозах од муки будить.

Мазепа

Коня! Скоріш мені коня!
Дай шаблю й чоботи, кохана,
тендітна горлице моя!
Ти не побачиш більш Івана,
цей палац покидаю я.

Юзя

Та що ти, любий? Ти ж, як тинь.
Тебе на смерть розіб'є кінь.
Тобі лежать ще довго треба.

Але не слухає Мазепа
і хоче встати, та легка
лелійна Юзина рука
його тримає й не пуска.

Мазепа

Я хочу швидче відціля
віддячить москалю і ляху,
що мій народ ведуть на плаху

під сміх царя і короля!
Вони знушаються над ним,
несуть йому ганьбу, образи...
А я забув його накази
й життя розмінюю на дим.
Крізь мури пишні і багаті
я чую плач його, як дзвін...
Я в пишнім палаці, а він
гниє рабом у своїй хаті.
Народе мій! В твоїй журбі
невже нема чого робити?
Невже судилося тобі
рабів і зрадників плодити!?
А доля іншою була б...
Хто ж поведе тебе повстати,
коли і я, мов пес, мов раб,
тебе змінив на ці палати?
Де взять тобі своїх Месій,
коли і я такий, як всі?

Юзя

Ой, заспокойся, любий мій.
Не можна ж так! Я ніби рана.
Невже в цей час твоя кохана
така чужа душі твоїй?
А я усе зроблю, мій милий,
щоб бути з тобою до могили,
піду в огонь і боротьбу,
я розділю твою судьбу,
степами буду золотими
з тобою скрізь блукати я.
Однині будуть хай моїми
любов і ненависть твоя.
Хай коні ждуть, і шабля, й слава,
і козаків бурхливі лави, —
з твоїм зіллється Юзі слід,
коли одужаєш, як слід!..

Неначе хмар останнє клоччя,
пропали привиди кругом.

І перший раз за довгі ночі
Іван заснув спокійним сном...

IV

Був день за вікнами такий,
коли сидить в кімнаті жалько:
блискучий, тихий і лункий.
Над нерухомим білим парком
тремтіла синь, кричали галки,
і сніг летів, летів і танув
на чорні кучері Івана,
що по дорозі тихо йшов,
і тепло марив про любов,
про дні, коли він на коневі
побачить знов сади вишневі,
там, де колись малим він жив,
почує дзвін монастирів
і шум привітної діброви,
дівчат і хлопців чорнобрових
у хороводі молодім...
Там рідний край, там рідний дім.
А тут алеї нескінчимо.
Йому давно набридло вже
життя розкішне і чуже,
і Юзя з синіми очима,
як усміх осени прощальний,
задуманий і золотий...
Іван на себе тільки злий,
що був такий сентиментальний.
Чужі героям почуття
людини тихої, малої.
Їх вабить іншеє життя
у шумі радісному зброї,
орлами думи їх летять,
мов до вершини світової,
до того, що дається з бою.
А що само до них іде,
їх вабить на короткий день,
на мить. Бо кличе їх багрян

нових вражінь, де серце тане,
щоб знов у пристрасті шукань
іти до обр'їв незнаних.

Так і з Мазепою Іваном,
що до нових іде хотінь
і потапає в їх отруті...
В його душі, нічим не скутій,
жіночі образи забуті
живуть, як відгомін, як тінь.
І тільки про Україну мрія
над ними вічно пломеніє...

. . . . .

САД*)

1928 р.

В огні нестримної навали
рубали, різали наш сад...
А ми дивилися назад
і за минулим сумували...

Руками власними тюрму
творили ми собі одвічну...
О, будьте прокляті, кому
назад повернуто обличчя!

Брати нас брали на штики
за слово, правдою повите...
Ви ж розумієте, — віки
не знали ми, чиї ми діти!..

Хтось застромив у серце шило,
в чеканні марному весни...
В саду розкішному лишилися
одні пеньки та бур'яни.

Кати на струни наші жили
тягли із рук, як сон, блідих...
І з нас співців собі купили,
щоб грали їм на струнах тих.

*) Цей вірш написано з нагоди Шевченкового свята та підсумку національно-культурного будівництва України за час т. зв. „українізації”. Ред.

Ми йшли кривавими стежками,
нам тільки снився волі згук.
І похоронно над полями
кричав і плакав чорний крук...

Він нам кричав про волі гнів,
щоб ми повстати захотіли!
Й кривавий дзьоб об струни-жили
в безкраїм розпачі точив...

Коли ж приходили раби
володарям на струнах грати,
серця не тисло від журби
і не обурювали грати...

А струни плакали... Не в бій, —
вони нас кликали в утому...
Та от — прийшов співець новий
і в струни вдарив по новому.

І ми здригнули!.. Душі громом
залив музичний буревій,
що мчав, мов рокоти ріки,
що рвався в даль крізь піну шалу!..
І зацвіли старі пеньки,
і бур'яни травною стали...

Це в день було, коли той спів
так схвилював серця всім хорі...
А уночі вже сад шумів
і крізь гілля сміялись зорі...
Так несподівано і скоро
наш сад повстав і зашумів...

Його рубали, а він ріс!
На місці зрубаного дуба
росли нові!.. І навіть хмиз
угору дерся!..

Краю мій!
Ми дочекалися весни,
ми вже підходимо до брами!..
Це ти той сад, о краю мій,
колись порубаний катами!..
Над золотими берегами
ти знов шумиш, такий рясний!..

ДВА ВОЛОДЬКИ

(уривок)

...Вісім весен і зим,
вісім осен і літ,
то тривога, то гніт,
люті чорної дим
налітали круками на мене,
рвали образів листя зелене,
потрясали кістки
ці безумні круки,
і за те, що з собою на герці
я виснажував марно всі сили
не первий,
рвали нерви
і жили
і серце.

Скільки раз я хотів
за нестриманий гнів,
і за дум чорні лебеді й круки, —
взявши мавзера темного в руки, —
(щоб надворі летіли сніжинки,
коли небо сліпе і рябе), —
і поставить себе
до
стін-
ки...

Довго, довго я був із собою в бою...
Обсипалось і знов зеленіло в гаю,
пролітали хвилини, як роки...
Рвали душу мою
два Володьки в бою,
і обидва, як я, кароокі,
і в обох ще незнаний, невиданий хист,
— рвали душу мою
комунар
і
націоналіст...

СЕРЦЕ

(уривки)

Ленінград, 1930 р.

Солодко й тоскно, ах!...
Це кохання нестримне лине,
і розлука встає, як жах...
Срібло озер України
в твоїх очах,
єдина!...

Під ногами
сніг
пломенистий.
Котяться гами
до ніг.
Над нами туманна блакить.
Це місто шумить і шумить,
велике
північне
місто...

Обличчя в тумані... Чиє?..
І хто з ким на сонячній герці?..
Я стримаю серце своє,
українське
розхристане
серце...

А вона стоїть і кличе:
„Ти мій,
ти навіки мій!..”
І на владне рум'яне обличчя
впали тіні солодкі од вій...

На чолі — долоня холодна...
А серце — шматок терпкий.
Там, де заграва багряні полотна,
так призивно
кричать
гудки.
Я змалку слухав їх крики,
був одірваний

довго
від них.
Місто,
північне,
велике,
я в обіймах твоїх...
Хоч похмуро-міцним монолітом
на козацьких кістках ти стоїш...
Ось морями встають обличчя:
чорнобриві,
старі,
молоді...
І все швидче і швидче, і швидче
серце б'ється й клекоче в груді...

Серце,
козацьке серце!..
Не хили свого обличчя,
не личить
тобі тепер це.
Я зроблю тебе робітничим,
мое змучене серце!..
...Слухай...
Ось він іде
і бере Петра за в'язи...
Його руки — грозіві маси,
очі — повстання день...

Протинай же, думко, туман
електроном у морі стихії!
України старої нема,
як немає
старої Росії.
Із південного,
із туману,
у польоті в невидані дні,
мерехтять Україна багряна
золотими крилами мені.

Наді мною вся в димі блакить
і сніг,
як сльози чистий

лягає
покійно
до ніг...
А місто шумить і шумить...
Велике
північне
місто.

ІДУ*)

Над містом хмари і години...

Не розлюблю тебе ніяк,
моя вишнева Україно,
красуне, страднице моя!

У центрі я. Моя Маріє!
О, скільки видно відділя!
Шалений регіт індустрії
вже протина твої поля...

Я не останній і не первий,
що весь в сльозах дивлюсь кругом,
коли кістки і кров і нерви
дере залізним терпугом...

У морі горя і надії
з другими в першому ряду
на рев і регіт індустрії
ходою твердою іду.

Вмира Марія, вмерла Іна,
хрестом упала на траву...
Індустріальна Україна
зміня Вкраїну степову...

Життя буя, горить і кличе,
й під неповторний бігу спів
летить все далі і все швидче
од чумаків і од волів...

Прийми, прийми привіт од сина,

---

*) Цей вірш написано на початку большевицької колективізації й „індустріалізації” України. Ред.

що вже близька віків мета,
моя робоча Україна,
моя ти нене золота!

II

З КНИГИ „В ГОДИНУ ГНІВУ” (1942 р.)

ТИ ВОСКРЕСНЕСЬ, УКРАІНО!

Весняний сад, квітки барвисті,
пісні пташині в вишині,
і ти у сяйві і намисті,
подібна сонцю і весні.

А в небі радість журавлина,
і даль степів, мов крил розмах.
Моя кохана Україно,
такою ти в моїх очах.

Гвіздки твої пробили руки,
на вітрі коси золоті,
а в чорнім небі — круки, круки...
то ти розп'ята на хресті.

Огні померкнули ласкаві
в твоїх очах. Кругом штики.
Втоптали чоботи криваві
твое намисто і квітки.

Та упаде удар огнистий,
упрах розсипляться штики,
ми підберем твоє намисто,
знов розцвітуть твої квітки.

Луна пісень кругом полине,
тебе ми знімемо з хреста,
і ти воскреснеш, Україно,
моя ти страднице свята!

***

Проклятий крук тебе терзає,
і кров із серця п'є змія.
Я так люблю тебе, мій краю,
Україно змучена моя!

В безмежній сині птичі гами,
пахучу й росяну ріллю,
залиті сонцем і квітками
твої дороги я люблю.

Хай знову день твій засіяє.
Я жду його, ночей не сплю.
Я так люблю тебе, мій краю,
і в горі й в радості — люблю!

***

Я бачу скрізь твоє обличчя,
мій краю рідний! Сонце, шлях...
Повстання гнів у сурми кличе
на золотих твоїх степах.

Встають мости, шумлять тополі,
це там я снів про крила вій.
З братами, рідними до болю,
я на коні лечу на бій.

Нехай летять назустріч тучі.
Я знаю, час уже наспів,
і упаде удар жагучий,
на чорні голови катів.

І попливуть вони в тумани,
і буде так віки віків.
А нам все так же сонце стане
сіять огнем своїх вінків.

***

Люблю я ключі журавлині,
копитами вибитий шлях,
сади на моїй Україні
і зорі в її небесах.

Усе там сміється неначе —
і верби, і трави самі.

О, шепіт між вітів гарячий
і звук поцілунків у тьмі.

Там зараз пожарів заграви,
руїн і навали сліди,
і дивиться місяць кривавий
в потоптані катом сади.

І сяйво хитається й лине,
на ньому печалі печать...
То зорі моєї України
забризкані кров'ю горять.

***

Завмер її веселий сміх.
Такою рідною й блідою
в снігах Башкирії сипких
вона стоїть переді мною.

Лиш зір все той же, як колись,
пече і пестить... Сонце, дими...
І довгі коси простяглися
в вітрах струнами золотими.

Завмер її веселий сміх.
А я... Я плачу, мов дитина.
В снігах Башкирії сипких
мені приснилась Україна.

***

Я пам'ятаю, на Дніпрі
од берегів так пахли трави,
і зорі в хвилях і вгорі
нам усміхалися ласкаво.

Ах, верби ті і береги,
ті хвилі теплі і прозорі!..
Було так тихо навкруги,
і тільки ми, і тільки зорі...

Мов це було давно, давно.
Пливуть століттями години.
Башкирський сніг замів вікно,
і десь далеко Україна.

Там кров сторіками тече,

і рідне поле повне грому...
О, не схиляй сумних очей,
ми ще повернемось додому.

Мій край, на зло ворожій грі,
розіб'є ніч у гнівнім морі.
І знову в небі й у Дніпрі
нам усміхнуться рідні зорі.

***

Дзвенять об скло колючі віти...
Я не забудусь більше сном.
Шумить протяжно і сердито
похмурий вітер за вікном.

А там далеко — даль орлина,
й не знає спокою і сна
моя прекрасна Україна,
залита кров'ю сторона...

***

Скільки горя й муки
на полях кругом!
Розкричались круки
над сумним селом.

Даль ламає руки
в шелесті дібров.
Розкричались круки
на пожари й кров.

Не засну й години,
не забудусь я.
О, моя Вкраїно,
муко ти моя!

***

На степах ворожі коні,
на хрестах доріг.
Ронить край квітки червоні,
ой, на білий сніг.

У долині ворог кряче,
сич в гаю — пугу!

Не квітки, а кров гаряча
гусне на снігу.

Ой, громи на оболоні,
на усій землі.
Гей, сідлайте, хлопці, коні
і гостріть шаблі!

Буде пить в годину гожу
на хрестах доріг,
кров не нашу, а ворожу
український сніг.

***

Шумить Дніпро за долами й горами,
і в шумі тому чути грізний гнів
до тих, що край голодними полками
заполонили в посвисті бичів.

Шумить Дніпро під неба грізні шати,
здіймає хвилі в бризках огняних,
і кличе шум той бити, бити ката,
щоб слід його пропав в полях святих.

„Хай упаде грозовий меч відплати,
і в небо бризне зловорожа кров,
і вийдуть люди волю зустрічати!”
Ти чуєш брате? Так шумить Дніпро.

***

Янтаріє вікно. Ранок, піє когут.
На шибках і квітки, і сніжини,
мов незнані гаї. Моя пісня не тут.
Моя пісня в степах України.

Тінню бродить вона між руїн, як колись,
заглядає у вікна розбиті.
Чорні коси її на вітрах розплелись,
карі очі сльозами залиті.

В сумі бродить вона. Серце сповнює лють.
І гримить її поклик орлиний.
А над нею набої гудуть і гудуть
в партизанських степах України.

***

На зелені гори, на блакитні хвилі,
полетить ви, мрії, птиці срібнокрилі,
а із вами, любі, хай і я долину
на кривавій зорі, ой, на Україну.

Вітер у діброві, по ярах тумани,
б'ються з ворогами славні партизани.
Там під небом чорним — брат, сестра і мати
підняли на ката грізні автомати!..

***

Де вся земля, неначе рана,
і сонце — раною вгорі,
там молодого партизана
кати убили на зорі.

Він похилився в останнє в траві
блідим простреленим чолом,
і вітер чуб його русявий
торкав, леліючи крилом.

Земля зітхнула душно, тяжко,
мов теж розстріляна була...
А на руці його комашка
кудись з стеблинкою повзла.

У КИЄВІ

На бані Лаври промінь ліг.
Серед домів, на гай похожих,
я йду по вулицях вузьких,
і ні вогню, ні перехожих.

Мовчать квартали неживі,
за мною тіні, тільки тіні,
та одгукнуться вартові,
і каска блисне в зір тремтінні.

В сльозах зажурена блакить
у неосяжній високості.
І під ногами сніг рипить,
не сніг, а побратимів кості...

Іх перед смертю роздягли

біля Мазепинового вала,
по цьому бруку їх вели,
і кров сліди їх фарбувала.

З ріки пливла вечірня мла.
Вони прощально рук не тисли,
і на балконах їх тіла
страшними гронами повисли.

Звучав недавно їхній сміх,
було так радісно і шумно.
Я йду по вулицях вузьких,
і серце б'ється сумно, сумно.

ПЕРЕД ШИБЕНИЦЕЮ

Проміння гострих зір на землю срібно лине,
так холодно вгорі й на вулицях вузьких.
В очах твоїх тремтять гарячих сліз перлини
і падають на сніг.

І шибениці тівь тобі під ноги впала
і тягнеться кудись, од неї віє жах.
А він блідий висить, і тане блиск метела
в пустих його очах.

То промінь місячний цілує карі очі,
які любила ти, в яких твій образ жив...
Хитаються й повзуть холодні тіні ночі,
і зорі дивляться на місто без огнів.

Так тихо навкруги. Це тишина могили,
куди пішов і він, як облетілий спів,
і вже не вернеться. Вони його убили
за те, що рідний край він, як тебе, любив.

Ти перед ним стоїш. А він неначе лине
в холодну вишину, у безвість без доріг.
І падають на сніг гарячих сліз перлини
з сумних очей твоїх.

***

Коли додому я прийду,
в годину радісно-побідну,
я на коліна упаду

і поцілую землю рідну.

Дніпро і Лавра і мости,
веселий гомін, дзвін трамваю.
По бруку рідному іти, —
я щастя вищого не знаю.

Сніги... Башкирія... Блакить...
Як сльози, падають години.
І у лице моє шумить,
ридає вітер з України.

***

Коли фіялка синім оком
із трав прогляне у гаю,
і зійде місяць над потоком,
як спів про молодість мою,
мов у розірванім тумані,
що довго застив нам путі,
побачу гори я кохані
і Лаври бані золоті.

Побачу я, мов у пожарі,
синь Володимира гори
і на Шевченківськім бульварі
широкошумні явори,

і тиху вулицю, що нею
не раз я йшов. Моя весна
спاخне в ранковому інеї,
в шибках знайомого вікна.

Це там вірші складав я милій
про синь закоханих очей.
І чорний кіт в манишці білій
мене зустріне край дверей.

***

Щастя перемоги, радість повороту
на степи широкі, на лани ясні,
де така барвиста райдуга п'є воду,
і шумують ріки в рідній стороні.

Де смугляві хлопці, юнки кароокі,
і дядьки спокійні в золотих брилях,

де в шинелі сірій молодечим кроком
вийшла моя пісня на широкий шлях.

Жайворон у небі, жита коливання,
в мареві тремтливім села і сади...
Перші і несмілі промені кохання,
рейки і вагони і мости, мости...

Там, де рідні кожна стежка і стеблина,
бродять мої думи і пісні мої...
Мамо, моя мамо, зоре Україно,
місяць над рікою, вечір, солов'ї...

Тихий дзвін гітари, в небі теплі хмари,
як воно далеко, як воно давно...
Я прийду до тебе, нене, крізь пожари,
підійду і тихо стукну у вікно.

„Хто там?“ — як музика зазвучить із хати.

„Я, моя матусю!“ Лине сяйва сніг...

Ти відчиниш двері, рідна і крилата,
вийдеш зустрічати сина на поріг.

Будуть пахнуть квіти, сонний лист шуміти,
пісня буде тануть у далі, далі...
Враз настане тиша, мов по всьому світу,
тишина настане в небі й на землі.

Гляну я у рідні, у щасливі очі,
після бур кривавих, огнених доріг.
„Ти прийшов, вернувся, синку мій, синочок!“
Я заллюсь сльозами і впаду до ніг.

***

Срібний вітер, даль і день.
Я у полоні пісень.
Краю рідного блакить
в серці променем горить.

Там схилились, мов живі,
тихі верби у крові.
І пливуть пісні у далі,
повні гніву і печалі.

Все пливуть крізь ночі сині,
крізь гарматний грім-огонь, —

подарунок Україні
серця бідного мого.

***

Гудуть шляхи копитом биті,
та їх навек не вкриє мла.
Ніколи юности на світі
здолати старість не могла.

І сонця радіснее коло
світить нам буде з висоти.
Бо не могла іще ніколи
зима весни перемогти.

***

Ворожий зір покриє тьмою
удар останній, прийде час,
і сонце вічною красою
знов буде сяяти для нас.

Знов зацвітуть лани широкі
гарячим золотом пшениць,
і прийде в край наш мир і спокій
у сяйві зір, у дзвоні птиць.

Торкаючи, мов струни, віти,
цвітінь хитаючи ясну,
в садах пахучих теплий вітер
шуміти буде про весну.

Щасливий спів полине всюди,
забудем ми про ночі злі,
і між троянд гадюк не буде,
а будуть люди на землі.

***

Перлами-росою, сонцем, далиною
вмиються поля,
квітами-намистом, буйним зелен-листом
зацвітуть поля.

Дні — рожеві коні на шляхи, червоні
од крові, од сліз,
зійдуть із блакиті, променем повиті,

в цоканні заліз.

Будуть на Україні — піднятій калині
в сонці на весні,
не громи могучі, не криваві тучі,
а пісні, пісні.

НА КИЇВ!

Я знаю, ми знищимо зміїв,
ми будемо в рідному „там”, —
„На Київ, на Київ, на Київ”,
колеса дзвенітимуть нам.

Обличчя зорі ясночоле
засяє у очі мої,
крізь вікна кружлятиме поле
і в димці блакитній гаї...

Вагони у вітрі, у дзвонах
і верби на вечора тлі,
і люди на шумних перонах,
і щастя вгорі й на землі.

Як радісно дихають груди...
Вже блиснув Славуґа... Огні!..
Так буде, так буде, так буде,
Я вірю, я знаю, не в сні...

Мов вітер весною повіяв
крізь сніг, що в обличчя нам б'є.
„На Київ, на Київ, на Київ”,
все стукає серце мое.

III
З КНИГИ „ЩОБ САДИ ШУМІЛИ” (1947 р.)

***

В цю годину грізну
всю по краплі кров
за свою Вітчизну
я віддять готов.

Щоб сади шуміли,
щоб сяяли дні,
щоб пісні дзвеніли
в рідній стороні.

Линь же спів гарячим
променем кругом,
усміхом дитячим,
ластівки крилом.

***

Хай сніги... Але віє весною...
За наметами сонце сія...
Хіба можеш ти бути рабою,
Україно безсмертна моя!

Ти не марно шляхи малинові
пробивала у морі біди,
щоб шуміли у сонці й любові
твої щастям налиті сади.

І синів ти відважних ростила
не для горя, тортур і ярма.
Од крові і од сліз ошаліла,
твоїх крил не приборкає тьма.

***

Я у сірій шинелі стояв. Пам'ятаєш, прощався з то-
[бою].
Клекотіла далінь од заграв. Я дивився на тебе з
[журбою].

Сльози впали, як роси, на вії, і здавалось, потемнів
[весь світ,
і у грози, у бурі страшній я поніс твій прощальний
[привіт.

Через ріки бурхливі пливли ми, через гори круті
[ми йшли,
крізь пожарів зловіснії дими, мов незборного моря
[вали.

Все кругом розліталось неначе, йшли ми в смерть,
[щоб у вічності жить,
і в пекельних розривах все бачив я очей твоїх рідну
[блакить.

Після гроз ми зустрілись з тобою на обпаленій в
[муках путі,
і до серця з любов'ю п'янкою я притис твої руки
[святі...

І схилився багряно до нас стяг, наче сонце зійшло
[з висоти.
Біль розлуки і зустрічі щастя... О Вітчизно кохана,
[це — ти.

***

Срібний Київ, зимовий Київ,
гул моторів, крики гудків...
Вітер смерти давно одвіяв,
бурями брук давно одгримів.

Грію вустами твої я руки.
Після довгих кривавих доріг,
після довгих годин розлуки
знов я з тобою. Щастя і сніг...

Вітер смерти давно одвіяв.
Тануть сніжинки на любім чолі.
Снилась мені ти в огні розривів
там, на німецькій землі.

Мчала до тебе понад металом
мрія жагуча моя.
Кулі від мене в бою відганяло
рідне твоє ім'я.

Київ коханий, срібнії брами,

блиск над трамваєм, як синій батіг.
Вітер хита ліхтарі над нами...
синії очі, щастя і сніг...

***

Шумить Хрещатик туго, як прибій.
Тут скоро встануть сонячні будови,
і слід од ран загине нависний
у морі щастя, квітів і любови.

Ми — крила бур, ми — велетні, ми — день,
що тьму здолав в невиданому герці.
В моєму серці стільки ще пісень,
ще стільки слів неказаних у серці.
Веселий день давно вже одгорів,
і даль доносить пісню журавлину,
а я іду у морі ліхтарів,
закоханий в безсмертну Україну.

РАНА

Безмовна рана в серці України,
в журбі снігів Хрещатик мій лежить.
Куди не глянь — руїни та руїни
в очах моїх підводяться в блакить.

Мов мертвих руки, стиснені в одчаї,
в тугих вітрах, в залізному плачі.
Між них зоря прощально догорає,
і промені її, немов мечі...

...Хрещатик мій! Я бачу
тебе ще кращим... Морем запашним
знов зашумиш ти... Я од щастя плачу,
що будеш ти, як хочем ми, таким
як ще не був...

До зір полинуть,
як і колись, до зір за муром мур,
і розцвіте трояндно Україна,
й не буде сліз. На мрійний дзвін бандур
озветься голос у саду дівочий...
О, скільки щастя буде в співі тім!..

І соловей в квітках заплющить очі
і рознесе над садом срібний грім...
— А ти, Хрещатик, в гомоні, у шумі,
в огні обарвлений, нам будеш слать привіт,
і буду я у тому дзвонім струмі
йти над Дніпром у майві теплім віт,
як і колись... Малюсенькі трамваї
ковтають даль, під рейок передзвін.
Я на горі. І дивиться в безкраю
синь Володимир, слави й сонця син.
Я йду. Луна привіти шле залізни
з усіх кінців... Я в день прийшов із тьми...
І на коні Богдан в пориві грізнім
летить у вічність, як в майбутне ми!

ВЕСНА

Весна, весна. Сади мов п'яні,
хитає вітер дерева,
і на Софіївськім майдані
Богдана бронза ожива.

І обірвавши вічний спокій,
очей розкривши грізну мідь,
у небо сине і глибоке
неначе кінь його летить.

І розкидає піни клоччя,
усе прискорюючи біг...
А навкруги весна клекоче
у фарбах теплих, запашних...

***

Все швидче рух. Шумлять машини.
Все швидче рух, все швидче рух!..
Ніколи в бурі не загине,
хто Прометея має дух...

Зима шуміла над землею,
і от весна — і все в цвіту...
О, мій народе, — Прометея
ти маєш душу золоту!

***

Весна і сонце, і пісні...
Що краще в рідній стороні?
Ніде я щастя не знайшов,
в Вітчизні лиш моя любов.

О краю мій, і неба синь,
і тіней гра, і гра промінь,
і аромат, і шум дібров,
лиш у тобі моя любов.

І серця стук, і думи й крок,
і спів, що лине до зірок,
життя моє, і все, що — я,
лиш у тобі, любов моя!

***

Шумлять за вікнами машини,
кипить за вікнами життя.
І все пливуть кудись хвилини
без вороття.

Десь обриває вітер рожу
над лоном трав.
Я повторить свій рух не зможу
і слово те, що вже сказав.

Усе міняється, як люди,
як за зимою йде весна.
І слово й рух нові вже будуть,
та лиш любов моя одна.

***

Зелений день, степи шовкові,
і даль, що квітами буя,
і птичий щебет у діброві...
Це ти, о юносте моя!

Обабіч довгої дороги
і жита шум і шелест крил.
Мої смугляві босі ноги
топтали там гарячий пил.

У морі фарб тонули зори
і сонця сповнені були,

а навкруги Донецькі гори
у синім мареві цвілі.

Там вітряків далекі крила
кудись манили... Солов'ї...
Одна там юнка червоніла,
коли стрічав я зір її.

А днів летять нестримні коні,
гудками даль брентить, буя,
і вже мої сивіють скроні,
це ти, о зрілосте моя!

О юнь моя, далека мріє!..
Який я став тепер, дивись!
І тільки пісня не старіє,
така все юна, як колись.

***

Замела ніжні квіти зима,
і умерли під снігом вони.
Інші квіти в диханні весни
розцвітуть, але тих вже нема.

Одспівали в садах солов'ї,
дням минулим нема вороття.
І хвилини прожиті мої
замітають сніги забуття.

Знаю, там десь моря темноти...
Але все, що любив я, чим жив,
моє щастя і ніжність, і гнів
я б у пісні хотів зберегти.

***

Мрійний вечір у тихе вікно засинів...
Не схилий посмутніле обличчя.
Прилетять журавлі із далеких країв,
про весну в вишині закурличуть.

І розквітнуть сади, і полинуть пісні
над схвильованим житом у далі.
Гей, ви, струни мої золоті, голосні,
вам не знати ніколи печалі.

Не зів'януть квітки, не погаснуть огні,

шле привіт нам весна солов'їна.
І як сад повесні, наче зорі ясні,
розцвітає моя Україна.

***

Надворі ніч глуха. Зимовий вітер віє,
і кожна гілочка жагуче жде весни.
Цвіте Чумацький Шлях, і зорі, наче мрії,
крізь віти шлють огні до мене з вишини.
Мов чую я слова: „Все добре, добре буде.
Не марно кров лилась. Настануть щастя дні”.
І легше дихають натомлені груди,
і ллються на папір думки-слова ясні.
І я світліш дивлюсь крізь ночі тьму німую
у небо зоряне, як в безкінечний сад.
Нехай іще зима, але я чую, чую
в снігах квіток весни солодкий аромат.

***

Мріє, моя мріє! За зимовим сном —
ластівка запіє над моїм вікном.
Ластівка запіє. Щастя несучи,
попливуть у небі журавлів ключі.
І заб'ється серце солодко моє
джерелом, що срібно в чистім полі б'є.
По ярках розтане туманами сніг.
Розцвітуть фіялки у очах твоїх.
Хай весніють думи й пориви мої,
і в душі співають щастя солов'ї,
і приходить радість і кругом сія,
як моя Вкраїна, райдуга моя!

***

Руку другові я тисну,
тисне руку він мою.
Кожну думу, кожную пісню
я Вітчизні віддаю.
Я люблю її дороги,
що у серці, як весна.

Для життя і перемоги
породила нас вона.

Тихі води, зорі ясні,
глибина і висота:
Я люблю її прекрасні
гомінливі міста.
За сьогодні і за вчора,
і за труд її, за спів,
я люблю її простори,
і дочок її й синів.

І за волю ту залізну,
що не зна утоми й сна.
Я люблю за те Вітчизну
що вона — це є вона!

***

Гей, степи, вас од краю й до краю
розорали ясні лемеші.
Це для тебе, народе мій, граю
я на струнах моєї душі.
Грайте струни! Захоплені, гойні,
линьте звуки, як серця огонь,
щоб пісні мої стали достойні
золотого народу мого.

МОЯ УКРАЇНА

У невтомнім труді, як у грізних боях,
нас веде твоя доля орлина,
Україно моя, срібний спів солов'я,
шум заводів, моя Україна!

Буть такою тобі, як у мрії, у сні,
що ми бачим щодня, щогодини,
Україно моя, Дніпрельстана огні,
хвилі жита, моя Україна!

Безкінечні шосе... і котеджів ряди...
в морі світла міста, як жоржини...
Україно моя, повні щастя сади,

повні сонця, моя Україна!

Ти, як пісня пісень, у путі до мети,
мов кохана, що в серці єдина,
Україно моя, обеліски, мости,
світлі арки, моя Україна!

Твоя слава летить і за гори й моря,
круг землі, наче райдуга, лине.
У народів сім'ї, як між зір, ти зоря,
Україна, моя Україна!

ЛЮБІТЬ УКРАЇНУ

Любіть Україну, як сонце любіть,
як вітер, і трави, і води...
В годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди.

Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну.
Красу її, вічно живу і нову,
і мову її солов'їну.

Між братніх народів, мов садом рясним,
сіяє вона над віками.
Любіть Україну всім серцем своїм
і всіми своїми ділами.

Для нас вона в світі єдина, одна
в просторів солодкому чарі...
Вона у зірках і у вербах вона,
і в кожному серця ударі.

У квітці й пташині, в електри огнях,
у пісні у кожній, у думі,
в дитячій усмішці, в дівочих очах,
і в стягів багряному шумі...

Як та купина, що горить — не згора,
живе у стежках, у дібровах,
у зойках гудків, і у хвилях Дніпра,
у хмарах отих пурпурових.

В огні кононад, що розвіяли в прах
чужинців в зелених мундирах,

в багнетах, що в тьмі пробивали нам шлях
до весен і світлих і щирих.

Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
і сльози, і все до загину...
Не можна любити народів других,
коли ти не любиш Вкраїну.

Дівчино! Як небо її голубе,
люби її кожную хвилину.
Коханий любить не захоче тебе,
коли ти не любиш Вкраїну.

Любіть у труді, у коханні, в бою,
як пісню, що лине зорею...
Всім серцем любіть Україну свою, —
і вічні ми будемо з нею.

З М І С Т

	ст.	ст.
Від редактора	3	
Замість передмови. Серце „Другого Володьки” і Заборонена любов — Василь Гришко	7	
I. З ТВОРІВ 1921 — 1931 Р. Р.		
1. М. Хвильовому	41	
2. З поеми „Осінні зорі”	42	
3. Степ	43	
4. Минай, проклята ніч	44	
5. Одзвонила давно Революція	44	
6. Місто	45	
7. В ліхтаревім морі	45	
8. П'янь	46	
9. Осінь	47	
10. Смерть	49	
11. Я не можу і спати	50	
12. Білі акації	51	
13. Уже не сню я про бої	51	
14. Знову місто мое	52	
15. Небо хмарне, вогке	53	
16. З поеми „Тарас Трясило”	54	
17. З поезії „Сльози”	57	
18. Україно моя	58	
19. Лист	59	
20. І знову дні	59	
21. З поеми „Мазепа”	60	
22. Сад	75	
23. Два Володьки	77	
24. Серце	78	
25. Іду	80	
II. З КНИГИ „В ГОДИНУ ГНІВУ”		
1. Ти воскреснеш, Україно	81	
2. Проклятий крик тебе терзає	82	
3. Я бачу скрізь твоє обличчя	82	
4. Люблю я ключі журавлині	82	
5. Завмер її веселий сміх	83	

6. Я пам'ятаю, на Дніпрі	83	ст.
7. Дзвенять об скло колючі віти	84	83
8. Скільки горя й муки	84	84
9. На степах ворожі коні	84	84
10. Шумить Дніпро	85	85
11. Янтаріє вікно	85	85
12. На зелені гори	86	86
13. Де вся земля, неначе рана	86	86
14. У Києві	86	86
15. Перед шибеницею	87	87
16. Коли додому я прийду	87	87
17. Коли фіялка синім оком	88	88
18. Щастя перемоги, радість повороту	88	88
19. Срібний вітер, даль і день	89	89
20. Гудуть шляхи	90	90
21. Ворожий зір покриє тьмою	90	90
22. Перлами-росою	90	90
23. На Київ!	91	91
III. З КНИГИ „ЩОБ САДИ ШУМЛИ”		
1. В цю годину грізну	92	92
2. Хай сніги	92	92
3. Я у сірій шинелі	92	92
4. Срібний Київ	93	93
5. Шумить Хрещатик	94	94
6. Рана	94	94
7. Весна	95	95
8. Все швидше рух	95	95
9. Весна і сонце	96	96
10. Шумлять за вікнами машини	96	96
11. Зелений день, степи шовкові	96	96
12. Замела ніжні квіти зима	97	97
13. Мрійний вечір	97	97
14. Надворі ніч глуха	98	98
15. Мріє моя, мріє	98	98
16. Руку другові я тисну	98	98
17. Гей, степи	99	99
18. Моя Україна	99	99
19. Любіть Україну	99	100